

Les révolutions sont les seules pages de l'Histoire qui méritent qu'on ouvre le livre.

Godefroy Cavaignac

1.

Túlságosan messze volt még a költő attól a kortól, melyben az ember önnön múltja fölé hajol, emlékeket ringat, és fölidézve élete tájait mintegy idegenvezetői munkára vállalkozik, s az utódok kíváncsiságát maga kalauzolja el a nevezetes helyekre, a fordulópontokhoz, melyeket sorsa kijelölt, a szellem keresztútjaira, melyek választás elé állították, a forrásokhoz, melyekből eszmélete táplálkozott; nagyon fiatal volt a költő, és talán nem is azok közül való, akik az önkifejezésnek azt a módját is megkívánják, mely a *Dichtung* után a *Wahrheit* nyelvén beszél, s geológiai leckét tart a lélek egymásra halmozódott rétegeiről: mindenesetre tény az, hogy Petőfi igen kevés *adatot* hagyott maga után, dátumot, könyvcímet, efféléit, nélkülözhetetlen kellékeit a műveletnek, mellyel a tudomány a megismerést szolgálja, s ezért — paradox módon — arról, akinek életműve egyetlen nagy lírai vallomás, egyben-másban voltaképpen kevesebbet tudunk, mint a kelta ősrégék borongó kezdeteiről.

Világnézetének alakulásáról ő maga csak azt nyilvánította ki, hogy abban erős része volt a „a francia forradalmak¹ történeté”-nek; de már azt, hogy mely művekben tanulmányozta „a világnak ez új evangyeliomá”-t, sehol sem árulja el, holott a tudomány éppen erre kíváncsi, mert Petőfi olvasmányainak ismeretében, reméli, beláthat gondolkodásának szerkezetébe.

A költő személyes útbaigazításának híján, továbbá mert a kortársak sem jegyezték föl semmi bizonyosat, a kutató csak a filológia tapogatózó módszerével kísérheti meg kinyomozni Petőfi történeti ismereteinek forrásait. Ezúttal a nagy francia forradalom tanulmányozásának fennmaradt emlékéit, *A francia forradalom* címmel készített kronológiai jegyzeteit vizsgálom meg.

E följegyzések kéziratát a Petőfi Irodalmi Múzeum őrzi *P-an. P. 40.* jelzettel. Ide (illetőleg a Petőfi-Házba) Machek Gusztáv őrnagy feleségének, Szendrey Júlia és Horváth Árpád Ilona nevű lányának adományaképpen került, nem tudni, pontosan mikor, a múzeumi leltár „Kéry Gyula gyűjtése” kitételéből sejtethetően e század elején.² Szövege már korábban ismeretessé vált. Először a *Vasárnapi Ujság* 1874 január 4-i számában jelent meg, Nagy Miklós szerkesztése idején, ismeretlen közlőtől, rövid felvilágosítás kíséretében: „Petőfi tudvalevőleg mindig nagy előszeretettel tanulmányozta a francia forradalom történetét, . . . A könnyebb emlékezés végett chronologikus jegyzéseket tett magának. Ez is megmaradt irományai közt, mely aztán Horváth Árpád birtokába jutott.” Másodsor Baróti Lajos tette közzé *Ujabb Petőfi-reliquiák* című könyvében (1887), harmadszor pedig Havas Adolf, Petőfi-kiadása 6. kötetében (1896), megtoldva Petőfi egy másik, addig nem publikált kéziratának szövegével, mely a francia forradalom huszonnyolc nevezetes szereplőjének nevét és életrajzi adatait tartalmazza. Havas a két kézirat (a kronológiai, ill. az életrajzi jegyzetek) szövegét I. és II. jelzéssel választotta el egymástól *A francia forradalom* közös cím alatt, s így közli e szövegeket az új kritikai kiadás 5. kötete is, annak ellenére, hogy címe csak az egyik kéziratnak van, s a római számok

¹ Hogy ez a *többszám* miként értelmezhető, arról más tanulmányban kívánok szólni.

² KÉRY GYULA *A Petőfi-Ház története és katalógusa c. munkájában*, mely 1911-ben jelent meg, már említi (az 59. lapon).

nem Petőfitől származnak, és az sem bizonyos, hogy a két kézirat, keletkezését tekintve, szorosán összetartozik.³

Bár a kronológiai följegyzések forrásértéke — mint hamarosan látni fogjuk — igen nagy, a velük foglalkozó irodalom szinte semmi, és ami a szöveg forrását illeti, merő találgatás. Havas ezt írja: „A jegyzetek valószínűleg Mignet munkájának olvasása közben készültek, melyet Petőfi eredetiben olvashatott, s mely 1845-ben (meglehetősen gyarló) magyar fordításban is megjelent volt.”^{3a} Petőfi persze bizvást olvashatta Mignet könyvét, de hogy jegyzeteit csakugyan abból írta-e (s egyáltalán írhatta-e) ki, azt bizonyítani kellett volna, ám ez Havasnak nem okozott gondot. Az új kritikai kiadás szerkesztői azt a kérdést, mi lehetett a szöveg forrása, föl sem vetik. És ennyi a jegyzetek keletkezésének teljes „szakirodalma”.⁴

Több mint félszázad alatt, Petőfi haláláig, számtalan írás jelent meg a francia forradalomról, ezek között megtalálni azt az egyet, mely jegyzeteinek forrása volt, először reménytelennek látszik. Annyival is inkább, mert nem könnyű e roppant méretű irodalomban csupán még tájékozódni sem, hiszen a francia forradalom historiográfiájáról összefoglaló ismertetés sohasem készült. Az egyetlen könyv, amelynek címe ezt ígéri,⁵ nem komoly munka, hanem forradalomellenes pamflet. L. Halphen műve⁶ túlságosan vázlatos ahhoz, hogy sok hasznát lehetne venni. L. Villat rövid szemléje,⁷ P. Caron kézikönyve⁸ csak néhány klasszikus művet említ a múlt század első feléből, P. Janet is csupán a főbb irányzatokra tekint,⁹ A. Aulard pedig, aki a kevésbé jelentős szerzőknek is figyelmet szentelt, csak az 1820-as évekig halad tanulmányában.¹⁰ A kutató tehát, aki Petőfi jegyzeteinek forrását nyomozza, alkalmas kalauz nélkül kénytelen útnak indulni.

Még inkább megnehezíti a munkát, hogy a jegyzetek terjedelme csekély, modora szűkszavú. Jellemző ez a sor: „Július 14. A Bastille ostroma.” Ha Petőfi mindenütt csak az események, mégpedig — mint az idézetben — a legismertebbek pusztá megemlítésére szorítkozott volna, valószínűleg sohasem sikerülne kideríteni forrását, hiszen ilyen elemi tudnivalókat akármelyik történeti műben megtalálhatott. Szerencse, hogy egyik-másik dátumnál mégis jobban nekieredt a tolla, és elegendő szöveget hagyott ránk ahhoz, hogy figyelmes vizsgálata révén — kizárásos módszerrel — végül biztos eredményhez jussunk.

Az első, ami a keresésnek irányt szab, az, hogy a jegyzetekben egy-két francia szövegrész is akad. Nyilvánvaló ebből, hogy készítésükkor nem magyar (vagy német) nyelvű könyv volt Petőfi előtt, hanem francia.¹¹ Ezzel a lehetséges források száma máris csökkent, bár csak keveset, mert a forradalomnak magyar nyelvű irodalma alig volt: a költő életében mindössze

³ A Petőfi Irodalmi Múzeum együtt őrzi a két kéziratot. A francia forradalom című (a kiadásokban I. számú): negyedrétr alakú levélpár, melynek első három lapján foglal helyet az autográf tintairás. A cím nélküli (a kiadásokban II. számú) kézirat körülbelül 2 cm-rel kisebb méretű papírlap egyik oldalán olvasható. — Mivel az életrajzi jegyzetek forrását megállapítanom eddig még nem sikerült, a továbbiakban nem foglalkozom velük, és tanulmányom tárgyának csupán a kronológiai följegyzéseket tekintem.

^{3a} Másutt Havas minden kétely nélkül állítja: „bizonyos, hogy Mignet könyvét ... nagy figyelemmel elolvasta, és belőle jegyzeteket csinált.” (Kritikai kiadása V. köt. 554.)

⁴ Mind Havas, mind az új kritikai kiadás véleményét mond még a jegyzetek megírásának idejéről; erre később visszatérek.

⁵ DANIEL HALÉVY: Histoire d'une histoire esquissée pour le troisième cinquantenaire de la révolution française. Paris, 1939.

⁶ LOUIS HALPHEN: L'histoire en France depuis cent ans. Paris, 1914.

⁷ LOUIS VILLAT: La Révolution et l'Empire. Paris, 1936. T. I. Introduction.

⁸ PIERRE CARON: Manuel pratique pour l'étude de la révolution française. Paris, 1947.

⁹ PAUL JANET: Philosophie de la révolution française. Paris, 1875.

¹⁰ ALPHONSE AULARD: Les premiers historiens de la Révolution française. In: Études et leçons sur la Révolution française. Paris, 1910, t. VI. pp. 32—134.

¹¹ Kár volt tehát Havasnak Mignet magyar fordítását emlegetnie.

három könyvről tudunk,¹² a korábbi bőségesebb termés túlnyomórészt polémikus röpiratokból áll,¹³ és már csak ezért sem lehetett a kronológiai jegyzetek forrása.

A vizsgálódás körét tovább szűkítve, a francia nyelvű irodalomból először a memoárok óriási tömegét s az életrajzokat háríthatjuk félre. Ezek, műfajuk természeténél fogva, csupán kisebb — egy-egy személyhez kötődő — eseménycsoportot érintenek, Petőfi viszont a francia forradalom majd minden fontosabb mozzanatát felsorolja jegyzeteiben, szám szerint ötvenkilenc nevezetes napot: ennyi adatot csak rendszeres — a teljes történeti folyamatra tekintő — historiai munkában találhatott együtt. Hasonló megfontolással mellőzhetjük a forradalomról írt filozófikus elmélkedéseket, például Madame de Staël¹⁴ vagy Joseph Benner¹⁵ könyveit, melyek eseményekről egyáltalán nem vagy csak nagyritkán emlékeznek meg.

A szorosabb értelemben vett történetírói munkák között is rostálhatunk. Egyik-másik szerző, mint Léonard Gallois,¹⁶ nemigen törődött azzal, hogy az események dátumát megjelölje: könyvéből kronológiai kivonatokat készíteni lehetetlenség. Alphonse Esquiros műve,¹⁷ noha megvolt Petőfi könyvtárában, ugyanezért nem lehet a keresett forrás. Továbbá: mivel a költő jegyzetei a forradalom történetének hét évét ölelik föl, 1789 május 5-étől 1795 október 26-áig, világos, hogy forrásuknak is legalább ekkora időszakaszt kell tárgyalnia. Nem jöhet számításba tehát Lamartine könyve, *A girondiak története* (melyet egyébként Petőfi olvasott¹⁸), mert ez Mirabeau halálával, 1791 áprilisától kezd elbeszélését. A teljes forradalomtörténetek közül viszont azért esik ki kettő, Michelet és Louis Blanc opusa, mivel ezeknek kiadása (sőt megírása) Petőfi életében nem fejeződött be.

A kirekesztő tényezők számát szaporítja még, hogy a jegyzetek az események idejét mindenütt a gregorián — és nem a forradalmi — naptár szerint tüntetik föl. Mivel a kétféle időszámítás dátumai közt nem könnyű eligazodni (történész szakemberek is táblázatok segítségével folyamodnak), Petőfi forrásának is a hagyományos kronológiát kellett követnie. Mignet könyvéből például nem írhatta ki, hogy a Legfőbb Lény ünnepét 1794 június 8-án ülték meg, mert ez a szerző praerial 20-áról beszél.

Ennyiféle megszorítás után már csak néhány mű lehet vizsgálódásunk tárgya. Lacreteille könyve¹⁹ szinte kínálkozik kronológiai jegyzetetésre: mindegyik kötete igen részletes időrendi függelékkel tartalmaz; éppenséggel nem is volt ismeretlen nálunk, egy példánya Eötvös hagyatékában maradt ránk.²⁰ Vagy mégis inkább Thiers művének²¹ valamelyik kiadására kell gondolnunk? Ez igen elterjedt olvasmány volt (németül is): a cenzúra nem tiltotta,²² Heckenast

¹² CSEMICZEY CSEMICZKY SÁNDOR: A' XVIII^{dk} Század utolsó tizedének gyászos alkonya. Kassa, 1830. (1793-ban íródott.) — SCHIMMER KÁROLY AUGUSZT: A' francia lázadás és következményei. Németből magyarra fordította Sz . . . J. Kassa, 1839. — [MIGNET:] A' francia forradalom' története. Fordította GAAL [JÓZSEF]. I—II. Pest, 1845. — A francia forradalom magyarországi irodalmáról I. JÁSZAI REZSŐ: A francia forradalom történetének történetírása hazánkban. Szeged, 1896.

¹³ Bibliográfiájukat I. ANDRÉ LEVAL: La révolution française, Napoléon Ier, et la Hongrie. Essai de bibliographie (1790—1822.) Bp. 1921.

¹⁴ MADAME DE STAËL: Considérations sur les principaux événements de la Révolution française. Első kiadása: 1818.

¹⁵ JOSEPH BENNER: Commentaire philosophique et politique sur l'histoire et les révolutions de France, de 1789 à 1830. I—III. Paris, 1835.

¹⁶ LÉONARD GALLOIS: Histoire de la Convention nationale, d'après elle-même. I—VIII. Paris, 1834—35.

¹⁷ ALPHONSE ESQUIROS: Histoire des Montagnards. I—II. Paris, 1847.

¹⁸ Ezt egy más tanulmányban bizonyítom be.

¹⁹ Précis historique de la Révolution française, par LACRETELLE, jeune. Első, ötkötetes kiadása: 1801—1806.

²⁰ L. cikkemet: Könyvtáros, 1966. febr. 100—101.

²¹ A. THIERS: Histoire de la Révolution française. Első kiadása: 1823—27.

²² L. a pesti kir. Könyvvizsgáló Hivatal 1845—47. évi iratait (OSzK Fol Hung 1107). Az I. kötet 16—17. lapján ez a bejegyzés olvasható Thiers forradalomtörténetéről: „Az előbbi

kölcsönkönyvtára ajánlatta,²³ hozzájuthatott bárki. Buchez és Roux nagy munkájáról²⁴ viszont azt tudjuk, hogy a költő különösen érdeklődött iránta, címét kiírta egy árjegyzékből, nyilván mert arról ábrándozott, hogy egyszer majd megvásárolja ezt a csábító portékát, a forradalomnak mindmáig legterjedelmesebb históriáját. Részletes és teljes forradalomtörténetet írt továbbá, *Histoire populaire de la Révolution française* címmel, Etienne Cabet, ugyancsak olyan művet, amelyben Petőfi a jegyzetek dátumait megtalálhatta.^{23a}

Hogy e könyvek közül melyik szolgált valóban forrásul, azt a jegyzetek szövege segít eldönteni. 1790 január 1-éről Petőfi azt jegyezte föl, hogy Párizs polgármestere, Bailly, térdepelve mondott újévi köszöntőt a királynak. A forradalom történetének ez apró eseményéről sem Lacretelle, sem Thiers nem emlékezik meg, Buchez és Roux, illetőleg Cabet ellenben igen, tehát már csupán e két szerző közt kell választanunk, és mivel a jegyzetek egyik-másik helye olyan mozzanatra utal, melyet Buchez és Roux is mellőz, Cabet viszont Petőfi kifejezéseivel egyező módon ír le (mint például azt, hogy 1790 szeptember 2-án Necker „a nép átkaitól kisérvé” távozott Helvéciába), semmi kétség nem férhet hozzá, hogy a forrás Cabet könyve volt. Tüzetes egybevetés pedig arról győz meg, hogy a jegyzetek szövege elejétől végéig az *Histoire populaire* kivonata, sőt többnyire annak szó szerinti fordítása.²⁵

Bizonyítéku közlöm a jegyzetek szövegét és párhuzamosan a francia eredeti megfelelő részeit.²⁶

A francia forradalom

1789.

Május 5. Az assemblée constituante megnyitása Versaillesban a salle des Menus-ben.

Le 4 mai, veille de l'ouverture des États-Généraux... — Le 5, les douze cents Députés sont réunis dans la grande salle des Menus, qu'on appelle la Salle des trois Ordres; près du palais du Roi à Versailles. (I. 164—166.)

kiadás Erga Sch[edam] 's így kiadatott.” Kiderül a cenzori iratokból, hogy csupán a pesti könyvkereskedők útján 1845 decemberétől 1847 októberéig Thiers művének tizenhat példánya jött be az országba.

²³ LUKÁCSY SÁNDOR: Emlékezés Heckenast Gusztávra. A Könyvtáros, 1961 aug. 486—487.

^{23a} Említhetném még P.-F. Tissot, A. Gabourd stb. forradalomtörténeteit, de nem kívánok teljes enumerációt adni.

²⁴ P.-J.-B. BUCHEZ et P.-C. ROUX: Histoire parlementaire de la Révolution française, ou journal des Assemblées nationales, depuis 1789 jusqu'en 1815. I—XL. Paris, 1834—38.

²⁵ Cabet könyvének teljes címe: Histoire populaire de la Révolution française de 1789 à 1830 précédée d'une introduction contenant le Précis de l'histoire des Français depuis leur origine jusqu'aux États-Généraux par M. CABET ex-procureur-général et député. Először a republikánus Pagnerre könyvkiadónál jelent meg, két első kötet 1839-ben, a harmadik és a negyedik 1840-ben. A hat kötetre bővített második kiadás már Cabet saját vállalkozása volt, *Au bureau du Populaire* jelzéssel, a Népek ajánlva. 1845-ben (az ötödik és a hatodik kötet 1847-ben) került forgalomba. A négy első kötet szövege lényegében azonos az első kiadáséval, az ötödik kötet az 1830-tól 1845-ig terjedő idő történetét tartalmazza (a címlap így utal rá: „2° édition continuée jusqu'en 1845”), a hatodik kötetben a forradalom negyven szereplőjének arcképe és életrajzi vázlata kapott helyet. 1851-ben egy harmadik kiadás is megjelent, öt kötetben, képek nélkül. Cabet e művéből Magyarországon egyetlen példány ismeretes, a budapesti Egyetemi Könyvtárban; ez az első kiadás, ezt idézem. A második kiadásból csak a négy első kötetet használhattam; ezeket a párizsi Bibliothèque nationale volt szíves kikölcsönözni. Hogy Petőfi melyik kiadást olvasta, nem tudtam megállapítani.

²⁶ A francia szöveget az első kiadásból veszem, megtartva helyenként régies vagy következtetlen helyesírását. Nem tüntetem föl Cabet dőlt betűs kiemeléseit (bár ennek sűrű alkalmazása egyik jellegzetessége írásmódjának); ellenben dőlt betűkkel hívom fel a figyelmet azokra a szövegrészekre, melyeknek fordítása Petőfi jegyzeteiben megtalálható. (Ahol Cabet dőlt betűs kiemelésének tárgyunk szempontjából mégis fontossága van, lapalji jegyzetben utalok rá.) A francia szöveg számos része Cabet művében paragrafus-cím; ezeket minden esetben csillaggal jelölöm. A szövegek jelölőhelyére (kötet és lap) római és arab számokkal utalok.

Június 20. Eskü a jeu de paumeban.

Serment du Jeu de Paumes.* (I. 175.)

Július 12. Necker eltávolításának híre. Desmoulins a palais royal kertjében zöld ágat tűz fővegéhez s fegyverre szólítja a népet.

Louis XVI... *exile* subitement Necker... — *La sinistre nouvelle* n'est connue que le dimanche 12, à Paris. — La foule se précipite au Palais Royal... — ... un jeune homme, Camille Desmoulins, monte sur une table, tire l'épée, monte un pistolet, arrache une feuille d'arbre qu'il pose sur son chapeau comme signe de ralliement, et crie aux armes! (I. 211—213.)

Július 14. A Bastille ostroma.

14 juillet: *Prise de la Bastille*.* (I. 220.)

Július 15. kezdődik az emigratio. Első kivándorlottak d'Artois gróf, a Polignac család stb.

... dès le 15 juillet, le comte d'Artois, considéré comme le chef de la Cour, la famille Polignac, aussi chère à la Reine qu'à lui-même, les princes de Condé et de Conti, le maréchal de Broglie, le prince de Lambesc, et d'autres, quittent la France et commencent l'émigration. (I. 232.)

Július 27. Foulon ministert fölakasztják és Berthiert lekaszabolják.²⁷

Meurtre de Foulon et Berthier.* — Dans cette situation (22 juillet), Foulon, l'un des cinq Ministres... est arrêté à Vitry... — ... la foule l'enlève et le pend à un réverbère... — ... il [ti. Berthier] est enlevé à son escorte et tué d'un coup de sabre... (I. 235—236.)

Augusztus 4. éjjel a feudális jogok, szabadságok stb eltöröltetnek.

Nuit du 4 août. *Abolition des privilèges*.* (I. 260.)

October 1. A testőrök botrányos lakomája a királyi palotában Versaillesban. A nemzetiszín kokárdát lábbal tiporják stb.

Repas des Gardes-du-Corps.* (I. 285.) — ... les Gardes-du-corps nouvellement arrivés donnent un repas à leurs camarades, le jeudi 1er octobre. — La Cour... met à la disposition des Gardes-du-corps le palais même du Roi... — ... on foule aux pieds la cocarde tricolore...²⁸ (I. 285—286.)

October 5. Maillard vezérlete alatt az aszszonyok, később Lafayette-el a nemzetőrök és munkások Párizsból Versaillesba mennek, hogy kenyeret követeljenek, a nemzeti kokárda meggázolásaért bosszút álljanak, s a királyt Párizsba vigyék. XVI. Lajos, ki eddig húzta-halasztotta, ekkor fogadta el az alkotmányt s az emberi jogok kihirdetését.

[Petőfi e néhány sort, az események legfőbb mozzanatait, Cabet igen részletes előadásából (I. 288—309.) vonta ki.]

October 6: A király, száz követ és a nép kíséretében, Párizsba megy.

... vers une heure, la Famille royale se met en marche pour Paris, accompagnée par les cent Députés... et précédée par les femmes et le Peuple... (I. 311.) — [E napnak és a megelőzőnek dátumait Cabet közös címben adta meg:] 5 et 6 octobre. Le Roi est amené à Paris. (I. 288.)

²⁷ Az esemény valóságos dátuma július 22; Cabet könyve mind az első, mind a második kiadásban így adja meg, itt tehát Petőfi elírásáról van szó.

²⁸ „on foule aux pieds la cocarde tricolore”: Cabet-nál dőlt betűkkel kiemelve. Itt és az alábbi helyeken a kiemelés hívhatta fel a szövegrészre a költő figyelmét.

October 19. A nemzetgyűlés Párizsba tétetik át.

*Installation de l'Assemblée Nationale à Paris.** (I. 328.)

November 2. A nemzetgyűlés a papi javakat a nemzet javainak nyilatkoztatja.

*Biens du clergé déclarés biens nationaux.** (I. 336.)

1790.

Januárius 1. A nemzetgyűlés elnöke 60 taggal egyetemben megköszönti a királyt s királynét; Bailly szinte (térdepelve) háromszáz községi képviselővel; azonkívül vidéki gratulansok.

Le 1er janvier 1790, le Président de l'Assemblée Nationale se rend aux Tuileries avec une députation de soixante membres. — [Következik a köszöntés szövege.] — La députation se rend ensuite chez la Reine, et lui présente les hommages d'une respectueux dévouement. Bailly, à la tête des trois cents représentants de la Commune, vient aussi présenter les mêmes hommages, mais à genoux.²⁹ — Plus de huit cents députés extraordinaires des Provinces arrivent aussi à Paris pour complimenter non le Roi, mais l'Assemblée Nationale... (I. 359.)

Februárius 4. Általános fölesküvés az alkotmányra. Komédiázás a nemzetgyűlésben.

*Comédie du 4 février. Première acceptation de la Constitution. Serment civique.** (I. 361.)

Július 14. A foederatio ünnepe a Champ-de-Marson.

*Fête de la Fédération.** (I. 461.) [A Champs-de-Mars említését l. a szövegben.]

September 2. A nancyi mézszárlás hírére lázong a nép. Necker lemond s Helvétziába tér a nép átkaitól kísérve.

A la première rumeur... du massacre de Nancy, l'émeute éclate instantanément à Paris... — Necker est tellement épouvanté de l'irritation populaire qu'il donne immédiatement sa démission, et se retire à son château de Copet en Suisse, escorté par les malédictions du Peuple... (I. 535.)

1791.

Április 2. Mirabeau, 42 éves korában, meghal.

*Mort de Mirabeau.** — Il expire le 2 avril, à dix heures du matin, âgé de quarante-deux ans...³⁰ (II. 162.)

Június 20. A király és családja megszökik.

*Fuite du Roi par Varennes.** (II. 257.)

Június 25. A királyi család visszavitetik.

*Retour de Varennes.** (II. 305.) — ... le cortège arrive le samedi 25... (II. 307.)

Július 11. Voltaire hamvait a Pantheonba viszik.

*Apothéose de Voltaire.** — ... le décret du 30 mai... ordonne, pour le 11 juillet, la translation des cendres de Voltaire, de Romilly au Panthéon. (II. 339.)

Július 17. Mézszárlás a Champ-de-Marson.

*Massacre du Champs-de-Mars.** (II. 369.)

September 30. Az asszemblée constituante vége.

... le 30, en présence de Louis XVI, la Constituante déclare solennellement que sa session est terminée... (II. 437.)

²⁹ „à genoux”: Cabet kiemelése.

³⁰ „âgé de quarante-deux ans”: Cabet kiemelése.

October 1. Az assemblée législative megnyitása.

*Législative.** (II. 369.) — *Ouverture.** (II. 371.)

1792.

Aprilis 20. A háború kijelentetik Ausztria ellen.

*Déclaration de guerre.** — *Le 20 avril, Louis XVI... propose à la Représentation nationale de déclarer la guerre à François 1er.* (II. 528—529.)

Június 20. A nép betódul a Tuileriákba. A királyság morális halála.

*20 juin: Invasion aux Tuileries.** (II. 563.) — *Enfin, sur l'invitation de Pétion et de Santerre, le Peuple se retire paisiblement. Mais ce n'en est pas moins, il faut en convenir, un véritable régicide moral.³¹* (II. 567.)

Július 11. Citoyens! la patrie est en danger.

*Citoyens! La patrie est en danger!** — *Le 11... la Représentation nationale prononce cette formule solennelle: Citoyens! la Patrie est en danger!* (III. 18.)

Július 14. A foederatio ünnepe. A feudális rendszer fáját elégetik. Pétion ou la mort.

*Fête de la Fédération** — ... *une foule du Peuple criant: vive Pétion (chef connu de l'insurrection)! Pétion ou la mort!³² — ... l'arbre de la Féodalité disparaît au milieu des flammes...* (III. 26.)

Július 28. Párizsba érkezik a braunschweigi hg nyilatkozata.

*Manifeste du Duc de Brunswick.** (III. 39.) — *Voilà ce fameux Manifeste. Et le 28 il est à Paris...* (III. 40.)

Július 30. Párizsba érnek a marseilleiek.

*Arrivée des Marseillais.** (III. 40.)

Augusztus 10. A nép ostromolja és elfoglalja a Tuileriákat. A király a gyűlésbe menekül. A királyság fölfüggesztetik. A convent alakítása határozottatik. A királyi családot a Templeba viszik.

*Assaut; Prise du Château** (III. 58.) — *Louis XVI se réfugie dans l'Assemblée.** (III. 55.) — *Suspension du Roi; Appel d'une Convention.** (III. 62.) — *Quant à Louis XVI et à sa famille, ils restent prisonniers et sont déposés d'abord aux Feuillants, puis transférés au Temple...* (III. 65.)

Augusztus 19. Lafayette elhagyja seregét és Franciaországot. (Helyét Dumouriez foglalja el.)

*Mise en accusation et désertion de Lafayette.** (III. 76.) — ... *le 19, il quitte son camp...* — *Il paraît qu'il veut se retirer d'abord sur le pays de Liège neutre, et de là gagner la Hollande...* (III. 78.) — ... *son armée...* *vient d'être confiée à Dumouriez...* (III. 79.)

September 2. Mészárlások a börtönben.

*Journée du Dimanche 2 septembre.** (III. 89.) — [A nap eseményeit Cabet mindenütt a *massacres* szóval jelöli.]

September 21. Az assemblée législative vége. A convent kezdete. A királyság eltöröltetik.

*Closure et travaux de la Législative.** (III. 149.) — *Ouverture de la Convention.** (III. 179.) ... *la Royauté est abolie en France.* (III. 182.)

³¹ „régicide moral”: Cabet kiemelése.

³² „Pétion ou la mort!”: Cabet kiemelése.

September 22. Billaud-Varennes indítványára új évszámítás. E nap a respublica 1⁶⁶ esztendejének 1⁶⁶ napja.

Le 22, sur la proposition de Billaud-Varennes, l'Assemblée décrète une nouvelle ère de République et d'Égalité, et décide que le 22 septembre 1792 sera le premier jour de l'an 1er de la République. (III. 183.)

October 1. A poroszok visszavonulnak Franciaországból.

... le 1er octobre, les Prussiens commencent leur retraite. (III. 209.)

November 6. A jemmepesi ütközet.

Bataille de Jemmapes.* (III. 250.)

1793.

Januárius 21. XVI. Lajos kivégeztetése.

Exécution de Louis XVI.* (III. 312.)

Marczius 10. Fölkelés a girondisták ellen.

Journée du 10 mars. Essai d'insurrection contre les Girondins.* (III. 353.)

Április 5. Elszökik Dumouriez.

Dumouriez déserte à l'ennemi.* (III. 370.)

Április 24. Marat a tribunal revolutionnaire előtt. Egyhangulag fölmentetik. Diadalmenet.

Acquittement et triomphe de Marat.* — Il comparait, le 24, devant le Tribunal révolutionnaire, en présence d'une foule immense. Bientôt acquitté à l'unanimité, chargé de couronnes, il est porté en triomphe, sur les bras, jusque dans l'Assemblée... (III. 382.)

Május 30 és 31. Fölkelés a girondisták ellen.

Insurrection des 30 et 31 mai.* (III. 406.)

Június 2. A girondisták elfogatnak.

Journée du 2 juin. (III. 415.) — ... la Montagne et partie de la Plaine décrètent enfin que les Girondins dénoncés seront arrêtés chez eux... (III. 418.)

Július 13. Marat meggyilkoltatik Charlotte Corday által.

Assassinat de Marat par Charlotte Corday.* (III. 433.)

Augusztus 15. Az alkotmány elfogadtatásának ünnepe.³³

Fête pour l'acceptation de la Constitution.* (III. 493.)

October 9. Lyon bevétele a republicanusok által. «Lyon fit la guerre à la Liberté, Lyon n'est plus.»

Prise de Lyon.* (III. 516.) — Lyon fit la guerre à la Liberté, Lyon n'est plus!³⁴ (III. 517.)

October 14. Eltöröltetik a keresztyén vallás.

Abolition du Christianisme.* (III. 527.)

October 16. A királyné kivégeztetése.³⁵

Procès de la Reine.* (III. 520.) — ... cette coupable et malheureuse Reine meurt avec courage, le 16, et périt sur l'échafaud... (III. 522.)

October 18. Vous nous avez ordonné de détruire la Vendée avant le 20; aujourd'hui 18 la Vendée n'est plus!

Les Représentants écrivent à la Convention: «Vous nous avez ordonné de détruire la Vendée avant le 20: aujourd'hui 18, la Vendée n'est plus.» (III. 519.)

³³ Ismét Petőfi elírása! A valóságos dátum (Cabet-nál helyesen): augusztus 10.

³⁴ „Lyon fit la guerre à la Liberté, Lyon n'est plus!": Cabet kiemelése.

³⁵ Petőfi szövege Cabet paragrafus-címének felel meg, azzal a különbséggel, hogy „procès” (per) helyett, „kivégeztetés”-t mond, és annak dátumát tünteti föl.

October 31. A girondisták kivégeztetése.³⁶

*Procès des Girondins.** (III. 523.)

November 10. Rolandné kivégeztetése.

Le Tribunal condamne Madame Rolland,³⁷ le 10 novembre ... (III. 524.)

1794.

Marczius 24. Hébert, Vincent, Ronsin, Anacharsis Clootz stb kivégeztetése.

*Condamnation des Hébertistes.** — ... le Comité fait arrêter Hébert, Vincent, Ronsin, ... A. Clootz et quelques autres. (III. 560.)

Aprilis 5. Danton, Desmoulin stb. kivégeztetése.

*Condamnation des Dantonistes.** (III. 569.)

Június 8. Az Être Suprême ünnepe.

*Fête à l'Être Suprême.** (IV. 38.)

Július 26. (8 thermidor) André Chénier kivégeztetése.

... deux poètes célèbres, Roucher (l'auteur des Mois) et le jeune André Chénier,³⁸ poète royaliste, périrent sur l'échafaud dans cette journée du 8 thermidor ... (IV. 83.)

Július 27. (9 therm.) Robespierre bukása.

*9thermidor: chute de Robespierre.** — Le 9 thermidor (27 juillet), dès le matin, les Jacobins sont presque en permanence ... (IV. 90.)

Július 28. Robespierre, Saint-Just, Couthon stb kivégeztetése.

... le même jour 10 thermidor (28 juillet), Robespierre, son frère, Saint-Just, Couthon, etc., au nombre de 21, sont conduits au Tribunal révolutionnaire. — Robespierre, Saint-Just, tous, meurent avec courage. (IV. 107.)

September 21. Marat a Pantheonba vitetik, Mirabeau onnan kivették.

*Marat est transporté au Panthéon.** — C'est la translation des restes de Marat au Panthéon et l'expulsion de ceux de Mirabeau ... (IV. 158.)

November 11. A jacobínusok tereme becsukatik.

*Fermeture des Jacobins.** (IV. 170.)

1795.

October 26. (4 brumaire) délután harmadfél órakor a convent vége.

... le 4 brumaire an IV (26 octobre 1795), à 2 heures et demie, la clôture de la Convention est proclamée au milieu des cris de vive la République. (IV. 284.)

2.

Cabet nevét Petőfiéivel még nem kapcsolták össze;³⁹ Jókai sem említi sokat idézett korrajzában, ahol a márciusi ifjak francia olvasmányait sorolja fel.⁴⁰ Egyébként is alig van Cabet-nak magyar nyelvű irodalma; Pataki Ferenc az egyetlen, aki tüzetesebben foglalkozott vele, de

³⁶ A girondiak pere október 25-étől 31-éig tartott, s a hónap utolsó napján történt a kivégzés.

³⁷ Cabet — az első kiadásban — következetesen Rolland-t ír; Petőfi kijavítja!

³⁸ Itt is Petőfi írja helyesen a francia költő nevét.

³⁹ FERENCZI ZOLTÁN néhány sort szentelt Cabet-nak (Petőfi és a szocializmus. Bp. 1907. 27.), de a költő és a francia író közt valóságos kapcsolatot nem tudott megállapítani. VINCZE LÁSZLÓ egy odavetett mellékmondata szerint (Táncsics Mihály pedagógiai nézetei. Bp. 1953. 85.) Cabet Ikáriája nemcsak Táncsicsnak, hanem „Petőfinek is kedvelt olvasmánya volt”, de a szerző nyilván tévedésből írt Petőfit — Vasvári helyett.

⁴⁰ JÓKAI MÓR: Az én kortársaim. Kísf. T. Évl. Uj f. VII. köt. 1871—72.

csupán pedagógiai eszméivel.⁴¹ Nem nagy a francia szakirodalom sem. Jules Prudhommeaux 1907-ben hatalmas mongráfiát adott ki;⁴² ez a régebbi munkákat elavulttá, a további kutatást — látszólag — fölöslegessé tette, és bár e szerző csak az ikáriai elv gyakorlati megvalósításának kísérleteit tárgyalta kiváló alapaossággal, ellenben Cabet tevékenységének más részeit — és különösen a tárgyunk tekintetéből legfontosabbat: a történetíróit — sommásan intézte el, nem akadt utána senki, aki bejárató újabb vizsgálatokra vállalkozott volna. A bibliográfiai szemlével tehát röviden végezhetünk: P. Angrand vázlatosan ismertette Cabet szerepét az 1848. évi forradalomban;⁴³ Fernand Rude két francia munkás kéziratoss emlékezeit adta ki a Nauvoo-i kommunista telepről, s a bevezetőben tömör és értékes portrét szentelt Cabet-nak;⁴⁴ a legszükségesebb ismeretek friss és jó összefoglalását nyújtja a francia munkásmozgalom életrajzi lexikona.⁴⁵ Ezenkívül még egy-egy fejezetet vagy legalább néhány lapot találhatunk Cabet-ről azokban a munkákban, melyek a közgazdasági és politikai elméletek és különösen a korai szocialista rendszerek történetét dolgozzák fel.⁴⁶

Cabet egy helyt arról ír, hogy számos lángelme egyszerű sorból eredt, s többnyire a nép köréből származnak azok, akik becsületére válnak az emberiségnek.⁴⁷ Egyszerű családban született Cabet is, a dijoni kádármester fia, 1788 január 1-én.⁴⁸ A kézműves ipar, a két-három segéd annyit megengedett az apának, hogy iskoláztassa fiát, de már a pályaválasztásba beleszólt a szükség, és bár az ifjú orvos akart lenni, csak a rövidebb és kevésbé költségessé jogi tanulmányokat végezhette el. Kítűnő eredménnyel (hisz már tizenöt éves korában egy liceumi osztály tanítását bízták rá), és a doktorrá avató szertartás, 1812 május 1-én, tehetséges és széppreményű ügyvédet indított el életútjára.

A síma karriernak azonban mihamar vége szakadt. A francia forradalomról a gyermeknek személyes élményei még nemigen lehettek, ám az apai ház a szabadság szeretetére nevelte, s a fiatal jogászt már az első restauráció alatt a politika küzdőterén látjuk, az isten kegyelméből

⁴¹ PATAKI FERENC: Az utópista szocializmus pedagógiája. Bp. 1961. 206—295. — Röviden szól még Cabet-ről SÁNDOR PÁL: A filozófia története, Bp. 1965. II. köt. 68—72. néhány ténylegi tévedéssel.

⁴² JULES PRUDHOMMEAUX: Icarie et son fondateur. Étienne Cabet. Contribution à l'étude du socialisme expérimental. Paris, 1907. A monográfia terjedelme több mint 600 lap. (Proudhommeaux-ról I. P. A[ngrand] nekrológiát: 1848 Revue des Révolutions contemporaines, 1950. t. XLIII. n° 186. pp. 101—102.) — Jellemző a Cabet iránti érdeklődés hiányára, hogy Prudhommeaux alapvető művének egyetlen példánya sincs meg a magyarországi közkönyvtárakban. Adataimat, ha nem hivatkozom más forrásra, e könyv első kiadásából merítem; az 1926. évi második, átdolgozott kiadást nem állt módomban használni.

⁴³ PIERRE ANGRAND: Étienne Cabet et la République de 1848. Paris, 1948.

⁴⁴ Voyage en Icarie. Deux ouvriers viennois aux États-Unis en 1855. Textes établis et présentés par FERNAND RUDE. Paris, 1952.

⁴⁵ Dictionnaire biographique du mouvement ouvrier français publié sous la direction de JEAN MAITRON. Première partie: 1789—1864. Tome I: A à Cz. Paris, 1964.

⁴⁶ Ezek közül a fontosabbak: I. TSCHERNOFF: Le parti républicain sous la monarchie de juillet. Formation et évolution de la doctrine républicaine. Paris, 1901. — GASTON ISAMBERT: Les idées sociales en France de 1815 à 1848. Paris, 1905. — GEORGES MORANGE: Les idées communistes dans les sociétés secrètes et dans la presse sous la monarchie de juillet. Paris, 1905. — CHARLES GIDE: Les colonies communistes et coopératives. Paris, s. a. (cours de 1927—28). — J. DELEVSKY: Les antinomies socialistes et l'évolution du socialisme français. Paris, 1930. — ROGER GARAUDY: Les sources françaises du socialisme scientifique. Paris, 1948. — MAXIME LEROY: Histoire des idées sociales en France, t. II. De Babeuf à Proudhon. Paris, 1950. — JEAN TOUCHARD: Histoire des idées politiques. Paris, 1959. — FÉLIX PONTEL: La pensée politique depuis Montesquieu. Paris, 1960. — Itt emlitem meg, hogy S. A. PIOTROWSKY monográfiájához (Cabets Voyage en Icarie, Washington, 1935) nem tudtam hozzájutni. ⁴⁷ „... une foule de génies . . . sont sortis des rangs populaires; c'est de là que se sont élancés la plupart des hommes qui font honneur à l'Humanité . . .” — CABET: Douze lettres d'un Communiste à un Réformiste sur la Communauté. Troisième édition. Au Bureau du Populaire. Novembre 1845. Quatrième lettre, p. 28.

⁴⁸ Vajon tudta-e Petőfi, hogy Cabet is az évfordulat gyermeke volt? Aligha.

való királyság ellen szövetkezők között. Amint elzúg a napóleoni száz nap, s a Bourbonok másodszer is visszatérnek, nem késik a megtorlás: három hónapra eltiltják az ügyvédi gyakorlat-tól. Cabet ennek ellenére módot talál arra, hogy perbe fogott hazafiak védőjeként szerepelhes-sen, és szónoki erőfeszítéseinek eredménye: fölmentés a vádlottak, egyéves eltiltás a maga szá-mára. Dijonban nincs többé mit keresnie, Párizsba megy.

Itt nappal egy jónévű ügyvéd irodája, este Lafayette szalonja fogadja be. A „két világ-rész hőse” ekkor, a húszas évek elején, még nem az a „jámbor” egyéniség, aki Petőfitől majd ezt a gúnyos jelzőt érdemli ki,⁴⁹ és akiről Cabet-nak is lesz még jónéhány kemény szava: a nagytekin-télyű politikai titkos carbonaro szervezet élén áll, és e szövetség tagja lesz Cabet is, olyan férfi-akkal együtt, mint a Béranger-nak kedves Manuel, mint Bazard, a saint-simonisták leendő fő-papja, mint Buchez, akinek a forradalomról írandó könyve majd Cabet legfőbb forrása lesz, mint Laffitte, a politizáló bankár és még sok más ellenzéki nevezetesség. Cabet részt vesz a tit-kos munkában (például zendülésért kivégzett hazafiak történetét írja meg⁵⁰), de a carbonarók meglehetősen vegyes és felelőtlen társaságára végül mint kiábrándító tapasztalatok forrására tekint vissza.

Nem is az efféle szervezkedések vetettek véget a Bourbonok gyűlölt uralmának. A júliusi forradalomban az utca döntött; ám az ellenzéki politikusok nem tudták vagy nem is akarták a győzelmet a nép javára kihasználni. Lajos Fülöp, kezdetben, ügyesebbnek bizonyult, mint nevéstésesen semmirevaló apja után gondolni lehetett volna, s az egykori carbonarókat jöve-delmes stallumokkal kezesítette meg. 1830 augusztus 1-én Cabet is az alkotmányos királyság mellett nyilatkozott, de mivel hamar kiderült, hogy az alkotmány inkább szívügye, mint a monarchia, sőt a királytól a népfel-ség elvének elismerését kívánta, a jutalomosztáskor már csak az isten háta mögött, Korzikában kapott ügyé-szi állást. Hamarosan onnét is elcsapták, de nem szabadulhattak tőle: 1831 nyarán Cabet mint ellenzéki képviselő tért vissza a fővárosba. Párizsban ekkor minden recseg és ropog, s hamarosan elkövetkezik az első fegyveres fölkelés nap-ja: 1832 június 5-e. Utána Cabet-t, alaptalanul, részességgel vádolják, de semmit sem tudnak rábizonyítani. Fölmentéssel végződik az a pere is, mellyel első nagyobb könyvéért⁵¹ kell szem-bélnie. A kormány azonban egyre nehezebben tűri a merész hangú publicistát, aki 1831 októ-berétől sorozatosan adja ki republikánus röpiratait, majd 1833-ban *Le Populaire* címmel politi-kai hetilapot⁵² indít; végül éppen ez szolgáltat ürügyet elhallgattatására: cikkei miatt két évi börtönt szabnak ki rá, és Cabet — 1834 márciusában — száműzetésbe kényszerül. Belgiumot választja, de itt Lajos Fülöp veje a király, s kiutasítják; ekkor Londonba költözik, s onnét majd csak öt esztendő múlva, 1839 áprilisában tér haza.

A száműzetés éveit Cabet komoly stúdiumokkal töltötte, saját közlése szerint napi tizen-nyolc órát dolgozott. Híven a programhoz, melyet még otthon, az *Association pour l'Éducation du Peuple* nevű társulat vezetőjeként vallott,⁵³ népszerű történeti munkákat kezdett írni. Teljes világtörténetet tervezett, de úgy látszik, sosem készült el vele, bár még 1845-ben is hirdette.⁵⁴ Hozzáfogott Anglia történetéhez is; sajtó alá végül csak az *Histoire populaire de la Révolution française* került.

⁴⁹ Naplója április 1-i fejezetében.

⁵⁰ F. RUDE: op. c., p. 4.

⁵¹ Révolution de 1830 et situation présente, expliquées et éclairées par les Révolutions de 1789, 1792, 1799 et 1804, et par la Restauration, par CABET, député de la Côte d'Or. Paris, 1832. Két további kiadása is volt.

⁵² Le Populaire, journal des intérêts politiques, matériels et moraux du Peuple, fondé par une association patriotique et dirigé par M. CABET, député. 1833. szeptember 1-étől 1835. október 8-áig jelent meg.

⁵³ Cabet pedagógiai törekvéseiről, PATAKI FERENC id. könyvé-n kívül, I. GEORGES DUVEAU: La pensée ouvrière sur l'éducation pendant la Seconde République et le Second Empire. Paris, 1948, pp. 159—62.

⁵⁴ Például a Douze Lettres... 3. kiadásának borítólapján.

E művét a szakirodalom elhanyagolta; Prudhommeaux nem sokra becsülte, a forradalom újabbkori történetírói közt pedig ritka kivétel, aki — mint R. Cobb⁵⁵ — arra méltatta, hogy véleményét idézze⁵⁶. Ez némiképpen érthető: több mint száz év alatt minden tudományos mű elveszti szakmai használhatóságát, és csak mint történeti emlék maradhat becses, mint írói alkotás, stílusa révén. E tekintetben pedig Cabet-nak félelmetes versenytársai vannak: Lamartine, a história Aranyszájú Szent Jánosa; Michelet, aki Salvator Rosa-i képekben örökítette meg a forradalom fény-árny-jeleneteit; Louis Blanc, feszeőbb stilizta, de szónokian hatásos; nem mérkőzhetik Cabet még Thiers könnyed, világos előadásával, Mignet józan tömörségével sem. Koftársai közül csak ezek számítanak a francia forradalom klasszikus történetíróinak, sőt akad túlzó vélemény,⁵⁷ mely csupán Michelet-nek engedélyezi a halhatatlanságot. Cabet nem volt szépírói tehetség (bár egy rossz órájában a drámaírással kacérkodott): nem az események és személyek plasztikus bemutatására törekedett, hanem a véleményalkotást, az ítéletet tartotta feladatának, s könyvein meglátszik, hogy ügyvéd munkája, stílusát jogászi érvelés, olykor már-már rabulisztika jellemzi, tárgyalótermi modor, mely ismétlődő rétori kérdéseivel, fölkiáltásaival nem egyszer nyomaszt. Mégsem lehet elvitatni Cabet-művétől azt, hogy nevezetesen állomás a forradalomtörténetek históriájában.

Az *Histoire populaire de la Révolution française* nagyszabású alkotás: a korábbi századok történetének rövid, 144 lapra terjedő összefoglalásával kezdődik (a gall őskortól 1789-ig); a forradalom és a rá következő események előadása több mint kétezer lapot tesz ki. Ekkora munkát aránylag csekély idő alatt Cabet csak úgy hozhatott tető alá, hogy írás közben már rendelkezésére állt Buchez és Roux *Histoire parlementaire*-jének negyven kötete. Ez megkímélte erőpazarló kutatóktól, sőt akár a *Moniteur* évfolyamainak lapozásától is, hiszen e két szerző páratlan bőségben közölte a forradalom dokumentumait: a törvényhozó gyűlésekben és a klubokban elhangzott beszédeket, az újságok nevezetesebb cikkeit stb. Cabet nem is titkolta, hogy munkájában főként e nagy műre támaszkodott, nem volt hát nehéz rásütni később az eredetiség hiányának vádját. Csak hogy az a kor még nemigen kívánta meg a történetírótól, hogy levéltárakban búvárkodjék, Michelet-ről meg éppen kimutatták, hogy bár szívesen hivatkozott archivális kutatásaira, gyakran csak korábbi feldolgozásokat forgatott.⁵⁸ De különben is: Cabet már az *Histoire parlementaire* megjelenése előtt jól tájékozott volt a francia forradalomban, sőt 1832-ben röviden meg is írta történetét, *Révolution de 1830* című könyve bevezetőjeként, s már ekkor igen tekintélyes irodalmat használt,⁵⁹ nem kevesebbet, mint amennyit például kortársa, Carlyle, a *The French Revolution* (1837) szerzője. Később, az *Histoire populaire* írása közben, Cabet olvasmányainak köre még bővült. Amikor pedig Buchez és Roux munkáját választotta kalauzául, mindenestre jó, megbízható vezetőre tett szert, s nagyrészt ennek köszönhető, hogy az *Histoire populaire* lapjairól nem lehet olyan tévedéslajstromot összeböngészni, amilyent például Lamartine művéből írt ki később, kaján örömmel, a legitimista A. Nettement.⁶⁰ Általában joggal állíthatjuk, hogy Cabet, a történetíró, nem maradt el a korabeli tudomány színvonalától.

⁵⁵ RICHARD COBB: Les armées révolutionnaires. Paris, 1961, t. I. pp. 10—13.

⁵⁶ JAURÈS, az *Histoire socialiste* írója, úgy látszik, nem is olvasta Cabet *Histoire populaire*-jét, mert bár kétszer is hivatkozik Cabet véleményére (az első kiadás II. kötetének 909—910. és IV. kötetének 1207. lapjain), mind a kétszer a *Révolution de 1830* vázlatos szövegét idézi. Ellenben Jaurès munkatársa, GABRIEL DEVILLE, az *Histoire populaire*-ből citál (*Histoire socialiste*, t. V. p. 544, 590).

⁵⁷ ROBERT KEMP véleménye; 1. Neuf siècles de littérature française des origines à nos jours. Sous la direction de ÉMILE HENRIOT. Paris, 1958, pp. 675—678.

⁵⁸ HENRI SÉE: Michelet et l'histoire-résurrection. *Mercure de France*, 1er août 1926.

⁵⁹ Ismerte de Ferrières márki, Dumouriez, Madame Campan, Montgaillard abbé, Bertrand de Molleville, Joseph de Maistre, Hardemberg báró, de Pradt, Rivarol, Roederer írásait, a *Choix de rapports* című nagy gyűjteményt és természetesen Thiers és Mignet történeteit.

⁶⁰ ALFRED NETTEMENT: Histoire de la littérature française sous le gouvernement de juillet. Paris, 1876³, t. II. pp. 443—445.

Ez persze magában még nem biztosítana különleges helyet művének a forradalomtörténetek hosszú sorában. Az *Histoire populaire* jelentőségét a forradalmi eszmék fejlődéstörténetében betöltött szerepe adja meg.

A forradalomról kezdetben csak a gyűlölet és a rágalom beszélt; „szégyentelen szerzők ragadták magukhoz a történetírást — panaszkodott később egy republikánus francia — hogy bemocskolják legszebb lapjait.”⁶¹ A gyűlöletről és rágalmról a legtöbb természetesen a forradalom radikálisainak jutott, és Robespierre, Saint-Just, Marat — a „rémférfiak”, ahogy egy magyar nyelven dadogó könyv nevezte őket⁶² — sokáig mint cégéres gonosztevők kerültek pellengérré.⁶³ Elítélte őket Thiers és Mignet liberális történetírása is, noha egyébként ez már a forradalmat mint szükségszerűséget igazolta; a girondi emlékiratok áradata pedig a régi pártviszály személyes sérelmeit és az elszenvedett félelmet torolta meg a hajdani ellenfeleken.

A húszas évek végéig kellett várni, hogy a jakobinusok védelmében az első szözatok elhangozzanak. A sort, 1828-ban, a száműzött forradalmár, a Bruxelles-ben meghúzódott Buonarroti nyitja meg Babeuf és társai összeesküvéséről írt könyvével;⁶⁴ annakidején maga is a szervezkedés részese volt, korábban pedig Robespierre legszűkebb környezetéhez tartozott, és — művészcím, a Szobrász családjának leszármazottja — nem egyszer derítette föl zongorajátékával Duplay asztalos puritán lakását. Egykori politikai mesterében az egyenlőségi eszme előfutárát tisztelte, ragaszkodó szeretettel szólt róla emlékiratában, és kötelességévé tette a republikánus utóknak, hogy Robespierre mellett szót emeljen.⁶⁵ Egy esztendővel később, 1829-ben, egy másik bruxelles-i száműzött, Levasseur — egykor a Konvent tagja, a hondschoote-i csata civil hőse — tette közzé emlékezéseit.⁶⁶ E szerző nem volt Robespierre híve,⁶⁷ Marat írást pedig ellenszenvet érzett,⁶⁸ de rendületlen montagnard-nak vallotta magát, s könyvét a jakobinus politika igazolására írta, és az új nemzedék ítéletéhez föllebezett. A francia ifjúság körében ekkor

⁶¹ Des „écrivains éhontés se sont emparés de notre histoire pour en salir les plus belles pages...” GALLOIS: op. c., t. I. p. IV.

⁶² SCHIMMER KÁROLY AUGUSZT: Á. m. 23.

⁶³ A rágalmak a legkülönbébbek voltak. Akadtak, akik Robespierre-t az ellenséges hatalmak ügynökének (!) mondták; mások kéjszár és élveteg zsarnoknak híresztelték. Egy jellemző részlet a nagyfantáziájú pamflet-irodalomból: „C'était au milieu des images lubriques réfléchies par des glaces nombreuses, au milieu des peintures lascives éclairées par cent bougies, à l'odeur des parfums brûlant dans des cassolettes précieuses, à la senteur des vins les plus exquis, que le Dieu Robespierre, entouré de Couthon, de Saint-Just et d'Hanriot, d'une main tremblante de débauche, signait de nombreuses proscriptions!” Histoire de la Révolution de 1789... par deux Amis de la Liberté; idézi EDOUARD FLEURY: Saint-Just et la Terreur. Paris, 1852, t. II. p. 219. — Robespierre személyének és történeti szerepének megítéléséről érdekes anyagot gyűjtött össze Gérard Walter: Robespierre. Paris, 1946², pp. 621—641. (A 637. lapon idézi Cabet véleményét is az Histoire populaire 4. kötetéből.) Újabb munka e témáról A. З. М а н ф р е д : Робеспьер в историографии, in: Максимилиан Робеспьер: Избранные произведения. Москва, 1965. т. III, стр. 267—282. Cabet könyvét Manfred nem említi.

⁶⁴ BUONARROTI: Conspiration pour l'Égalité dite de Babeuf. I—II. Bruxelles, 1828.

⁶⁵ „On a tant calomnié cet illustre martyr de l'égalité, qu'il est du devoir de tout écrivain honnête de consacrer sa plume à en venger la mémoire...” — Buonarroti könyvének új kiadását idézem: Editions Sociales, Paris, 1957. t. I. p. 39.

⁶⁶ Mémoires de R. LEVASSEUR, (de la Sarthe) ex-conventionnel. — A restauráció alatt, 1829-ben csak a mű két első kötete jelenhetett meg, Rapilly párizsi kiadónál. A hatóságok pert indítottak a közérköcs, az uralkodói jogok és az államvállás megsértése címén, de a szerző külföldön lévén, csak Achille Roche fiatal történetírót ítélték el, aki Levasseur segítségére volt a sajtó alá rendezésben. A III. és IV. kötet megjelenésére csak a júliusi forradalom után, 1831-ben kerülhetett sor Levassseurnél, Stendhal kiadójánál.

⁶⁷ „... le despotisme de Robespierre m'avait pesé plus qu'à tout autre. Je ne me repens pas d'avoir désiré sa chute...” Op. c., t. III. p. 208.

⁶⁸ „Lorsqu'on me le montra pour la première fois... je le considérai avec cette curiosité inquiète qu'on éprouve en contemplant certains insectes hideux”. Op. c., t. I. p. 65. — Levasseur szerint Marat: „républicain atrabilaire, possédé par quelques idées fixes, [qui] comprenait la cause de la liberté par ses exagérations.” Op. c., t. I. p. 64.

már éledezett is a forradalmi hagyomány; egy fiatal ügyvéd, Mathieu Laurent, tüzetes cáfolattal válaszolt Montgaillard abbé szidalmaira,⁶⁹ sőt — ami nagyon jellemző — Achille Roche szükségesnek tartotta, hogy Robespierre-t még Lévassourel szemben is megvédelmezze,⁷⁰ az emlékiratokhoz csatolt lapalji jegyzetekben.⁷¹

A júliusi forradalom után nem annyira magának a forradalomnak a ténye, mint inkább a kudarc miatt érzett elégedetlenség szította a jakobinus hangulatot. A fiatalok fölkeresték a nagy forradalom, az igazi, életben maradt tanuit, közszereplőit,⁷² és meghatottan jegyezték szavaikat. Albert Laponneraye például Robespierre nővérének bizalmasa lett, és ő fogalmazta meg az idős hölgy helyett emlékiratait;⁷³ később Robespierre írásait gyűjtötte össze és tette közzé.⁷⁴ Barthélémy Hauréau rajongva méltatta a montagnard-okat,⁷⁵ Godefroy Cavaignac a forradalmi Párizsról szerkesztett almanachot.⁷⁶ Léonard Gallois, aki a Restauráció alatt Napóleon életrajzát dolgozta ki, a Konvent részletes történetének megírására vállalkozott.⁷⁷ Nyolckötetes műve olvasmánynak nem elég vonzó; annál érdekesebb a szerző felfogása: ez időtt és még sokáig ő az egyetlen, aki Robespierre és az hébertisták véres vitájában nem a jakobinus vezér, hanem baloldali ellenzéke javára ítél,⁷⁸ noha egyébként maga is Robespierre érdemeinek elismertetésén fáradozott. A jakobinus politikai örökség áthagyományozódásának útvo-

⁶⁹ URANULT DE LEUZE (álnév): *Réfutation de l'Histoire de France de l'abbé de Montgaillard*. Paris. 1828.

⁷⁰ LEVASSEUR: *Op. c.*, t. I. p. 197. pp. 198—199.

⁷¹ M. Laurent és A. Roche történetírói munkásságáról I. ALESSANDRO GALANTE GARRONE: *Filippo Buonarroti e i rivoluzionari dell'Ottocento*. Torino, 1951. pp. 32—42.

⁷² A Konvent tagjai közül az utolsó, Thibaudeau, 1854-ben halt meg. L. LÉONCE PINGAUD: *Les derniers conventionnels (1814—1854)*. *Revue de Paris*, 15 février 1896.

⁷³ *Mémoires de CHARLOTTE ROBESPIERRE sur ses deux frères; précédés d'une introduction par LAPONNERAYE, et suivis de pièces justificatives*. Paris, 1835.

⁷⁴ *Oeuvres de Maximilien Robespierre*. 1832-től több kiadásban. — Laponneraye érdekes és tipikus életútjáról, mely a forradalmi rajongástól a kommunizmusig vezetett, I. HECTOR FLEISCHMANN: *Charlotte Robespierre et ses Mémoires*. Paris, s. a., pp. 107—136; R. GARAUDY: *op. c.*, pp. 168—176; GABRIEL PIORO—PIERRE LABRACHERIE: *Charlotte Robespierre, ihre Memoiren und ihre Freunde*. In: *Maximilien Robespierre 1758—1794*. Beiträge zu seinem 200. Geburtstag. Herausgegeben von WALTER MARKOV. Berlin, 1958, pp. 87—91.

⁷⁵ B. HAURÉAU: *La Montagne. Notices historiques et philosophiques sur les principaux membres de la Montagne*. Paris, 1834. — Hauréau-ról nincs komoly irodalom. Néhány életrajzi adatát I.: STANISLAS MITARD: *Les origines du radicalisme démocratique. L'affaire Ledru-Rollin*. Paris, 1952. passim és különösen pp. 17—19, 192—193.

⁷⁶ *Paris révolutionnaire, I—IV*. Paris, 1832—34.

⁷⁷ LÉONARD GALLOIS: *Histoire de la Convention nationale*. . .

⁷⁸ „De tous les historiens . . . que j'ai pu consulter, aucun, pas même parmi ceux qui ont professé des principes républicains, n'a désapprouvé le coup d'état qui frappa ceux que l'on appelait les hébertistes. . . Je me permets d'avoir une opinion contraire; c'est-à-dire que je regarde ce coup d'état comme ayant été très-funeste à la République, par les conséquences terribles qu'il eut, et qu'il était facile de prévoir.” GALLOIS: *op. c.*, t. VI. pp. 284—285; I. még t. VI. pp. 266—268 és különösen 307. — Léonard Gallois művét, úgy látszik, teljesen elfeledték, legalább is sehol semmi nyomát nem látom, hogy úttörő véleményére hivatkoznak, és a szakirodalom GUSTAVE TRIDONT, Blanqui hívét, a párizsi Kommun tagját, tartja Hébert-ék első védelmezőjének, noha ez csak 1864-ben adta ki akkor nagy botrányt keltett röpiratát (*Les Hébertistes, plainte contre une calomnie de l'histoire*). Az még úgy ahogy érthető, hogy a francia történetírásnak A. Mathiez és G. Lefebvre Robespierre-párti hagyományain felnőtt új iskolája nem vesz tudomást Gallois-ról; meglepőbb, hogy D. Guérin sem, holott ő mint a permanens forradalom híve, Robespierre baloldali ellenzékének igazolására törekszik (DANIEL GUÉRIN: *La lutte de classes sous la première République. Bourgeois et „bras nus” (1793—1797)*. I—II. Paris, 1946.) A. SOBOLJNAK is, aki mind doktori értekezésében (*Les sans-culottes parisiens en l'an II. Mouvement populaire et gouvernement révolutionnaire*. 2 juin 1793—9 thermidor an II. Paris, 1958), mind pedig összefoglaló forradalomtörténetében oly kitűnően elemezte a jakobinus diktatúra bukásának okát: az elbürokratizálódást, föl kellett volna ismernie szemlélete elődjét Gallois-ban, aki többek közt ezt írta Robespierre kormányáról: „. . . à dater de ce jour (ti. az hébertista ellenzék letörése óta), il n'offrait plus l'aspect d'un gouvernement marchant en tête de la révolution:

nalát világosan mutatja, hogy Gallois egész lapokat írt ki Levasseur emlékiratából, többnyire idézőjelek és a forrás megjelölése nélkül;⁷⁹ módszere viszont, az, hogy a szereplőket beszédeik sűrű idézésével megszólaltatta,⁸⁰ s ilyenképpen a forradalomnak mintegy dramatizált történetét vitte az olvasó elé, másokat ösztönzött, mindenekelőtt Buchez és Roux nagy vállalkozását. Az *Histoire parlementaire* szerzői éppen ezt, az egykorú szövegek közlését tekintették fő feladatuknak, s művük elsősorban hatalmas és maig hasznos forrásgyűjtemény, egyszersmind azonban politikai állásfoglalás is: a jakobinusok és Robespierre magasztalása, s egy új filozófia manifesztuma, mely a testvériség evangéliumi tanában a forradalmi eszmék, Jézusban Robespierre elődjét véli fölismerni.⁸¹

Ilyen előzmények után lépett fel történetírói alkotásával Cabet. Buchez és Roux kötetéin kívül ismerte Laponneraye és Gallois munkásságát is,⁸² és jakobinus szellemű olvasmányai nem maradtak hatás nélkül. Jól kiviláglik ez, ha az *Histoire populaire*-t Cabet korábbi könyvével hasonlítjuk össze. A *Révolution de 1830* írásakor még, mint maga mondja,⁸³ Mignet művét fogadta el vezérfonalául, és Cabet e rövid vázlatát nem sok különbözteti meg a liberális felfogástól.⁸⁴ Az *Histoire populaire* szerzője ellenben már mint meggyőződéses jakobinus áll előttünk, sőt éppen ezt a könyvet tarthatjuk a júliusi monarchia első évtizedében kibontakozott jakobinus történetírás betetőzőjének, mely azonkívül, hogy összegezi a korábbi kezdeményeket, tovább is halad, s a forradalom tanulságaiból újszerű következtetéseket von le.

Nincs a történelemben még egy esemény egyenlőképpen méltó az érdeklődésre — írja Cabet az *Histoire populaire* bevezetőjében — mint a francia forradalom; e magasztos drámai akció, melynek története, ha igaz és való, a legjobb gyakorlati iskolája a politikának és a filozófiának.⁸⁵ Ebbe az iskolába a szerző a népet invitálja meg; célja az, hogy miután mások az arisztokrácia vagy a polgárság szájaiba szerint írták a históriát, végre a népnek is legyen forradalomtörténete, mely az eseményekről és a szereplőkről a demokrácia szellemében ítéli.⁸⁶ Tanító szándékához illően Cabet csaták leírása helyett inkább a politikai és a társadalmi viszo-

mais bien celui d'un ministère, comme nous en avons eu tant, plus occupé de se garantir des attaques des partis que de travailler à la chose publique . . ." (Op. c., t. VI. pp. 292—293.)

⁷⁹ Vö. többek közt GALLOIS: op. c., t. II. pp. 28—29 és Levasseur: op. c., t. I. p. 64. Gallois szó szerint átveszi Levasseur véleményét Marat-ról.

⁸⁰ Erre utal Gallois könyve címében a „d'après elle-même” kifejezés.

⁸¹ Buchez és Roux történetbölcseletéről I. PAUL JANET: op. c., pp. 60—70. Janet „école démocratique-catholique”-nak nevezi Buchez históriai felfogását, és polgári ellenszenvvel ír róla. Újabb munka, és méltányos Buchez megítélésében: ARMAND CUVILLIER: P.-J.-B. Buchez et les origines du socialisme chrétien. Paris, 1948.

⁸² Prudhommeaux (id. műve 101. lapján) csak föltételezi, hogy Cabet olvasta Gallois művét, noha ehhez nem férhet kétség, mert az *Histoire populaire* lapjain többször hivatkozik rá. Olvasta Laponneraye-nak legalább az egyik művét is; ez onnét derül ki, hogy forradalomtörténetét Cabet egy helyt (t. IV. p. 232) ezt írja: „N'est-ce pas encore une fatale erreur de dire que les principes sont tout et les hommes rien?” Cabet itt, a szerző megnevezése nélkül, Laponneraye-val vitatkozik, ez kezdte ugyanis Ch. Robespierre emlékirataihoz csatolt bevezetőjét ezzel a mondattal „Les principes sont tout, les hommes ne sont rien.”

⁸³ *Révolution de 1830*, 3° éd., p. 4.

⁸⁴ Cabet már ekkor, 1832-ben, a Hegypártnak ad igazat a girondiakkal szemben, de a jakobinus diktatúra eredményeit csak röviden érinti, s nem fejti ki elméletét. Az 1791. évi alkotmányt hosszan dicséri, a radikálisabb 1793. évről viszont épp csak futólag megemlékezik. Babeufról alig mond valamit, Marat nevét le sem írja. A választójognak a vagyonosokra való korlátozását nem itéli el, a forradalom árulóiról hallgat.

⁸⁵ „De toutes les révolutions dont l'histoire a conservé le souvenir, il n'en est aucune qui présente, autant que la Révolution française, un spectacle majestueux, dramatique, palpitant d'intérêt, rempli de leçons instructives, et digne des méditations de tous les amis de l'humanité.” „. . . exposée dans toute sa vérité, la Révolution française est le cours pratique le plus complet de politique et de philosophie.” (T. I. p. v.)

⁸⁶ Azt persze elismeri Cabet, hogy Buchez és Roux műve is demokratikus felfogású, de kifogásolja, hogy nagy terjedelme és ára miatt nem juthat el a tömeghez. (T. I. p. vi.)

nyok elemzését ígéri; nem művészi tablót, hanem világnézeti oktatást kíván nyújtani. Nem ezekkel a szavakkal mondja, de mi mondhatjuk: az *Histoire populaire* agitációs irat; szakadatlan polémia, melyben a radikális politikus küzd ellenfeivel, s a társadalomreformer hirdeti meg programjának alapelveit.

Cabet polémiájának egyik célpontja maga Lajos Fülöp, a király. Az orléans-i uralkodó ifjúkora a forradalom éveire esett; egy darabig tiszt volt a francia hadseregben, azután az ellenséghez szökött. Cabet gyűlöletes színben tünteti föl az árulót, s alig titkolt élvezettel közli, hogy Marat vérdíjat akart kítűzteni fejére. (III. 375.) Lajos Fülöp apjáról is minden lehető rosszat elmond: a szerencse méltatlan kegyeltje, tehetségtelen, jellemtelen, utolsó fráter (III. 280.), akit a királyi udvar is hitványnak tartott, leköpdösött (II. 497.), s aki alantas intrikáit azzal tetőzte be, hogy megszavazta unokatestvére, XVI. Lajos halálos ítéletét, s ezért közmegvetés tárgya lett. (III. 303.) Mindezt Cabet többnyire forrásai szövegéből vett idézetek mögé húzódva adja elő: így sikerült a sajtópert és a hatósági üldöztetést elkerülnie. Úgyesen, a történelmi párhuzamokban rejlt lehetőségeket kihasználva, támadta Lajos Fülöp kormányát is, például a lengyel szabadságharc cserben hagyása⁸⁷ (I. 126.) vagy a Transnonain utcai vérengzés⁸⁸ miatt. (III. 505.) Az ilyen célzások gyakorisága egyik megkülönböztető vonása Cabet történelmi művének: nemcsak Klio volt műzsája, hanem a napi politika is. Ennek ihletése készítette arra, hogy Thiers könyvével lépten-nyomon vitába szálljon. A *Révolution de 1830* lapjain ellenvetés nélkül idézte véleményét; idézi az *Histoire populaire*-ber is, mégpedig nagyon sűrűn, de mindannyiszor azért, hogy megcáfolja, elutasítsa s kimutassa ellenmondásait. Időközben ugyanis Thiers miniszter lett, majd a kormány elnöke, s nyilvánvaló, hogy Cabet azért hadakozik a történetíróval, mert a politikai hatalmasságon, a júliusi monarchia burzsoáziájának képviselőjén akar ütni.⁸⁹

Az *Histoire populaire* polémikus színezetét erősíti Cabet antiklerikalizmusa. Ezt az irodalomban nem szokták emlegetni: egyházellenességét mintegy eltakarta olvasói előtt egyenlőségi filozófiájának evangéliumi köntöse. Valójában Cabet heves ellenfele volt a katolicizmusnak és papjainak, és akár Jeanne d'Arc peréről, akár a Vendée-i lázadókról írt, sohasem mulasztotta el, hogy a vallás szolgáinak hazafiatlanságát, feudális szellemét és véres kegyetlenségét megbélyegezze.⁹⁰

A publicista vitatkozó szándéka olyankor is átüt az *Histoire populaire* szövegén, amikor — az író korára való célzások nélkül — csupán a forradalom tényeit ismerteti vagy kommentálja. Az Alkotmányozó Gyűlés választójogi törvényének vagy a kétkamarás parlamenti rend-

⁸⁷ A lengyel fölkelők katonai támogatása egyik legfőbb követelése volt a júliusi monarchia republikánus ellenzékének; Blanqui épp úgy kívánta, mint Cabet, aki a parlamentban és a *Révolution de 1830* lapjain érvelt a lengyelek megsegítése mellett.

⁸⁸ Az 1834. április 13–14-i párizsi barikádharok elfojtása közben a kormánycsapatok lemészárolták egy Transnonain utcai ház békés lakóit.

⁸⁹ Hasonló átértékelés — Cabet gondolkodásának radikalizálódása — másutt is tapasztalható, például Lafayette megítélésében. A *Révolution de 1830* írója még kiméli a dicsvágyó politikust, a forradalom árulóját; az *Histoire populaire* szerzője szigorú szavakkal rója meg, és szembeszáll legendájával: „La vérité patriotique nous force de dire que Lafayette est loin d'être un modèle politique, et qu'il a fait un mal incalculable au pays . . .” (III. 169.), l. az egész paragrafust: *Dernier coup d'oeil sur Lafayette*, III. 151–170.) A véleménykülönbség oka: a harmincas évek végén Cabet már nem várt semmit a liberalizmustól és az alkotmányos monarchia elvétől, melynek Lafayette a szószólója volt.

⁹⁰ „Infâmes Prêtres” (I. 99.), „l'hypocrisie de ces Prêtres qui n'ont jamais hésité et qui n'hésitent pas encore à faire verser des torrents de sang dans leur intérêt personnel” (I. 353.), „le fanatisme religieux qui va devenir le principal levier contre-révolutionnaire” (II. 74.), „Prêtres criminels” (II. 485.): Cabet jellemző és gyakran ismételt kifejezései. Antiklerikális felfogását azért kell különösen kiemelni, mert ez élesen elválasztja világnézetét a katolikus szellemű Buchez egyébként sokban rokon tanaitól. A júliusi monarchia egyházellenes mozgalmairól l. HENRI GUILLEMIN: *Histoire des Catholiques français au XIXe siècle* (1815–1905). Genève—Paris—Montréal, 1947. (Cabet szerepével nem foglalkozik.)

szer híveinek⁹¹ bírálata, nem vitás, azért kapott olyan nagy helyet Cabet művében, mert az egyúttal a júliusi monarchia cenzusos választásainak és az angol mintájú liberalizmusnak is kritikája volt.⁹² Azzal, hogy a forradalmi tömeg tisztekezését, önzetlen hazafiságát hangoztatta, Cabet egyszersmind a későbbi munkásfelkelők rágalmozóinak is felelt.⁹³ Mindaz pedig, amit a köztársaság sikereiről leírt, a republikánus propagandát szolgálta igen hatásosan.

A forradalom történetét Cabet mint politikai küzdelmek, mint pártharcok sorozatát mutatja be, s ezenközben minden igyezetével a jakobinusokat és Robespierre-t igazolja. Bárki, aki eltért politikájuktól — a girondiak, Danton hívei, Hébert és csoportja — Cabet szerint a forradalom árulója és összeesküvő, vagy legalább is a nép képviselőire méltatlan személy, s megérdemelten jutott vérpadra.⁹⁴ Megvédi Robespierre-t Cabet a thermidori ellenzékkal szemben is: a jakobinus vezér csak azzal követett el hibát, hogy a válság idején visszavonult a cselekvéstől, kiengedte kezéből a kormányzást, ahelyett, hogy a párizsi népre támaszkodva megbüntette volna a Konvent elleni intrikáló tagjait. Taktikai tévedése neki életébe, a népnek számtalan szenvedésbe került; Robespierre-t csak a nép illetheti szemrehányással. (IV. 122.)

A jakobinusok védelmében Cabet a forradalmi terror intézkedéseinek védelmét is vállalja. A köztársaság ellenségei a terror véres tetteinek fölemlítésével keltettek hangulatot, számos tanúbizonyság szerint nem eredménytelenül.⁹⁵ A vád visszautasítására a legfőbb érvet már Cabet jakobinus történetíró elődei kidolgozták: a haza ügyét csak a megfélemlítés eszközével, forradalmi rendszabályokkal lehetett megóvni az európai hatalmak és a belső lázadók együttes támadásától. Cabet az érvelés logikáját kiterjeszti a szeptemberi mézszárlásokra is;⁹⁶ sajnálkozik, hogy megestek, de a körülményekben elegendő okot talál mentségükre, s a történelemben számtalan példát hasonló kegyetlenségekre, melyeket uralkodók, papok, hadvezérek követtek el.⁹⁷ A népnek szemére vetik erőszakos cselekedeteit — mondja Cabet; elnyomói talán nem használnak erőszakot?^{97a} A forradalom alatt Franciaország nem egyszer volt színtere a burzsoázia tömeggyilkosságainak: 1790 augusztus 31-én Nancyban elégedetlen katonákat,

⁹¹ Sieyès és köre.

⁹² Az angломán doktrínéket, Guizot-t és társait, már LAURENT is támadta, pl. *Réfutation* . . . , p. 153.

⁹³ „. . . la masse du Peuple, les ouvriers les plus pauvres, se piquent, quand ils sont réunis, des sentiments les plus honnêtes, les plus généreux, les plus nobles: ce sont eux qui se montrent les plus ardents pour l'ordre et la police, les plus inexorables contre ceux qui voudraient les déshonorer par le vol et le pillage.” I. 217. és még számtalan helyen.

⁹⁴ Robespierre nagyságának bűvöletében Cabet nem egyszer könnyelműen ítél: Jacques Roux terhére maga sem tud egyebet felhozni, mint hogy a közéletben még ismeretlen és pap létére eredendően gyanús volt (III. 432.), s ennyi elég Cabet-nak ahhoz, hogy pálcát törjön a sans-culottes-ok szociális törekvéseinek hangadója fölé. Kifogásolható rabulisztikával érvel egy helyt Dantonék ellen is. (III. 571.)

⁹⁵ Egy köztársaságpárti politikus, MARC DUFRAISSE beszéli el visszaemlékezésében, hogy a közvélemény nagy része 1848-ban is borzadt a republika szótól. „Près d'un demi-siècle durant, l'histoire de la première République avait été falsifiée par la rancune des vaincus, dont la haine fut d'une fécondité inépuisable; et la tradition orale, propageant partout des récits fabuleux, mais effrayants, la légende populaire avait inventé des contes à donner la chair de poule et à faire mourir de peur.” Idézi Jules Thomas egy 1848. évi röpirat kritikai kiadásához írt lapalji jegyzetében (CHARLES RENOUVIER: *Manuel républicain de l'homme et du citoyen*. Nouvelle édition par JULES THOMAS. Paris, 1904. pp. 231—232.)

⁹⁶ 1792. szeptember 2-án és a rá következő napokban, a szorongató hadi helyzet híreinek hatására és a politikai foglyok lázadásától tartva, a párizsi nép bírói eljárás nélkül számos kivégzést hajtott végre a börtönökben.

⁹⁷ Felsorolásuk, a Biblia angyalának a Fáraó birodalmát sújtó öldöklésétől az 1830-as évek spanyol polgárháborújáig, öt lapot tesz ki. (III. 113—118.) „Et de toutes ces horribles violences, quelle est celle qui, comme celle de septembre, pourait invoquer pour excuse un intérêt universel, un assentiment général, une terrible insurrection, d'effroyables menaces et d'épouvantables périls?” (III. 117.)

^{97a} „. . . mais pourquoi ne s'appitoie-t-on pas également sur les malheurs du Peuple, qu'on a massacré, qu'on menace de massacrer encore . . .” (III. 110.)

1791 július 17-én békés párizsi tüntetőket lőttek halomra. Cabet mindkét eseményt szokatlan részletességgel beszéli el, és — a történetírók közül először — a nép ellen alkalmazott *terrornak* minősíti,⁹⁸ vagyis már az Alkotmányozó Gyűlés korszakában fölismeri a polgárság uralmának diktatórikus jellegét.^{98a}

Bár a terrort Cabet a forradalmi harc szükségszerű velejárójának hirdette, szeretne volna mégis elkerülni, sőt ha lehet, megkímélni a népet magától a forradalomtól is. A történetvizsgáló Cabet az eredménytelen forradalmi kísérletek hosszú sorát látta maga előtt,⁹⁹ ez bizalmatlanná tette az erőszakos módszerek sikere iránt. Továbbá Cabet a forradalmak hasznát mindig is azon mérte, hogy mennyire javítottak a nép szociális helyzetén,^{99a} s meggyőződésévé vált, hogy a politikai forradalom csupán tüneti kezelés, ezért más gyógymódot keresett a társadalom sebeire. Forradalomtörténete lapjain sűrűn hangoztatta, hogy minden rossz az elhibázott társadalmi berendezkedésből ered (pl. III. 328.), ezt kell tehát megváltoztatnia, az *okok* kell megszüntetnie annak, aki gyökeres orvoslást akar. Ez a gondolat vezérfonalként húzódik végig Cabet könyvében, s az *Histoire populaire* tulajdonképpen e tétel bizonyítása végett íródott.

A gyökeres gyógymód Cabet szerint egy új társadalmi szervezet békés megvalósítása, az egyenlőség elve s a javak és termelőeszközök közös birtoklása alapján, vagyis néven nevezve, ahogy maga is néven nevezi: a kommunizmus.¹⁰⁰

Egyenlőségi tana kifejtésére Cabet külön könyvet szánt, lényeges vonásait azonban már történetiről művében fölvezolta, Babeuf kommunisztikus programjának ismertetése kapcsán (elárulván ezzel eszméi legfőbb forrását), aki tehát — mint Petőfi — az *Histoire populaire*-t olvasta, nem csupán a forradalom történetével, hanem Cabet kommunizmusának elméletével is megismerkedett.

3.

A francia forradalom története — magamon tapasztalom — mámorosító szesz, rabul ejt, nem lehet szabadulni tőle; a nagyszerű drámát tökéletes szereposztásban játszatta a történelem, alakjai Büchner színpada nélkül is az eleven valóság színében ágálnak s tusakodnak

⁹⁸ A „terreur” szót kétszer paragrafus-címbe is kiteszi. (I. 331, 364.)

^{98a} „La Constituante ou plutôt le Club de 89, la Législative ou plutôt les Girondins, la Convention ou plutôt les Montagnards, Bonaparte au 18 brumaire, la Restauration avec sa Lieutenance-générale ou son Gouvernement provisoire, ne s’empareront-ils pas successivement de la Dictature . . . ?” (II. 269.)

⁹⁹ A nagy francia forradalom időszakában ilyen volt például az 1795. évi germinali és prairiali sans-culottes-felkelés, Cabet szerint: „Ridicule insurrection du 12 germinal” (IV. 202.) és „Stupide insurrection du 1er prairial”. (IV. 217.) Cabet e mozgalmaknak nem a célját, hanem ügyetlen lebonyolítását ítélte el. Hasonló okból ellenezte az 1830-as évek lyoni munkás-felkeléseit.

^{99a} „. . . toute révolution qui ne s’occupe pas immédiatement des intérêts du pauvre et de l’ouvrier est essentiellement injuste autant qu’aveugle, et ne peut avoir évidemment qu’une existence éphémère.” (I. 195.) E szavakat Robespierre-től kölcsönzi Cabet. A forradalom politikai és szociális tennivalóit már 1832-ben is megkülönböztette, I. Révolution de 1830, p. 213.

¹⁰⁰ Cabet-t manapság nálunk utópista szocialistának nevezik; tévesen. A korabeli szóhasználat (és a mai francia szakirodalom túlnyomó része) világosan megkülönbözteti a szocialistáktól (Saint Simon, Fourier, Pierre Leroux stb.) az egyenlőség híveit: a kommunistákat (Cabet, Lahautière, Dézamy, Pillot stb.). Cabet számtalanszor leírta, hogy kommunistának tartja magát; egyik röpiratának a címe is: Comment je suis communiste. Ilendő, hogy a maga választotta elnevezést tiszteletben tartjuk; ezt kívánja a tudományos distinkció is. Cabet és kortársai kommunizmusa természetesen számos vonásában különbözik Marx és Engels kommunizmusától; azért ha a „kommunizmus” szót használom, csak Cabet kommunizmusát értem azon.

előttünk, lebűvölnek, mint a kobra-tekintet, elkísérnek álmainkba, százszor is újra élnek és meghalnak százszor is újra bennünk — nincs abban semmi csodálatos, hogy Petőfi szüntelenül a forradalmi múlt ígézetében élt.

Cabet könyve erős tápot adott elméjének: ha soha semmi mást nem olvasott volna e tárgyról, akkor is elmondhatnók, alaposan megismerte a francia forradalom történetét, jobban, mint kortársai közül akárhány. Bár közhely, s igaz is, hogy a reformkor műveltségének szerves része a francia forradalom históriájának ismerete, korántsem mindenki volt abban egyformán tájékozott. Eördegh István például a negyvenes évek elején drámát írt Charlotte Corday-ról, s ebben Brissot-t, Geñsonné-t, Vergniaud-t, a girondiak vezéreit Marat fő-fő híveiként, a forradalmi törvényszék vérbíráiként szerepelteti. Mintha valaki Csokonait tenné meg a debreceni kollégium fegyelmi bizottsága elnökének vagy Kossuthot Windischgrätz titkárának. . . Hagyján, ha ez az elképesztő tényzavar egy még fölkészületlen író¹⁰¹ egyéni botlása volna,¹⁰² de ezt a drámát Nagy Ignác kinyomtatta,¹⁰³ a kritika nem marasztalta el,¹⁰⁴ s a históriai képtelenséget számos olvasó nyilván észre sem vette.¹⁰⁵ Kisebb-nagyobb tévedésekkel másoknál is nem egyszer találkozunk. Irinyi József, egyik korai cikkében, összecserélte a Törvényhozó Gyűlést a Konventtal,¹⁰⁶ noha ekkor már olvasta Thiers forradalomtörténetét.¹⁰⁷ A nagy politikai műveltségű Palóczy László 1848-ban az országgyűlés szószerkén követett el hibát: Mirabeau híres szavait, melyekkel 1789 július 13-án a királyi önkény ellen tiltakozott, augusztus 4-ére tette;¹⁰⁸ tévedése bekerült a hivatalos lapba.¹⁰⁹ Petőfivel, bár jegyzeteiben két dátumot maga is rosszul írt,¹¹⁰ később — épp az alapos stúdium eredményeképpen — ilyesmi aligha eshetett volna meg.

A kivonatok készítésével Petőfinek nyilván nem is volt más szándéka, mint hogy memóriáját támogassa. Tanulmányi célra a jegyzetek igen alkalmasak: tartalmazzák a forradalom majd minden fontos mozzanatát, és úgyszólván csak fontosat tartalmaznak. Ha egybevetjük őket azzal az időrendi áttekintéssel, melyet A. Mathiez forradalomtörténetének magyar kiadása¹¹¹ végén találunk, szembe tűnik a hasonlóság: Petőfi csaknem mindig (ötvenkilenc esetből harmincnyolcszor) ugyanazokat a dátumokat említi, mint ez a modern kronológia; jegyzetei szakszerűség dolgában, mondhatni, kifogástalanok.¹¹² Emellett, noha ritkán, írójuk egyénisé-

¹⁰¹ Eördegh István 1842 április 12-én tizennyolc éves korában halt meg. Életéről és munkásságáról I. KOZOCSA SÁNDOR: Vachot Cornélia emlékezete. Mitrovics-Emlékkönyv. Bp. 1939. 469—473.

¹⁰² Kénytelen vagyok tájékozatlanságból eredő tévedésre gondolni; mert mi oka lehetett volna Eördegh Istvánnak arra, hogy szánt-szándékkal és tudva változtasson a történeti tényeken? A furcsa az, hogy ez az író, ily csekély tárgyi tudással, kétszer is forradalmi témát választott. Regnault család c. elbeszélése (Nemzeti Almanach, 1841) Robespierre áruhárs szerelmi bonyodalmairól (!) szól.

¹⁰³ Corday Charlotte, eredeti dráma 4 szakaszban; írta EÖRDEGH ISTVÁN. Színműtár, kiadja Nagy Ignác. Budán 1841. II. dik kötet. XVI. ik szám.

¹⁰⁴ Csak Eördegh István novelláját bírálták, Robespierre alakjának lélektani valószínűtlensége miatt. (Figyelmező, 1840. 740—741.)

¹⁰⁵ Nem teszi szöveget KOZOCSA és BAYER JÓZSEF sem (A magyar drámairodalom története. Bp. 1897. I. köt. 425.).

¹⁰⁶ Ész és szív. Athenaeum, 1841. II. köt. 1144.

¹⁰⁷ Ezt onnan lehet tudni, hogy éppen az Ész és szív c. cikkében, a szerző megnevezése nélkül, Thiers-t idézi. Az idézett helyeket I. Thiers művének 1838. évi bruxelles-i második kiadásában, I. köt. 162, 169.

¹⁰⁸ Augusztus 4-e is nevezetes dátum: a feudális kiváltságok eltörlésének napja.

¹⁰⁹ Közlöny, 1848 szept. 14., 494.

¹¹⁰ A két dátumhiba közül az egyik jelentéktelen: 1789 július 22 vagy 27 volt-e Foulon és Berthier halálának napja, az események megértése szempontjából közömbös. Nem így a másik hiba: azzal, hogy Petőfi az 1793. évi alkotmány elfogadásának ünnepét tévesen augusztus 15-ére teszi, elárulja: nem vette észre, hogy ez az ünnepély egyszersmind a királyság megdöntésének emléknapija is szolgált, máskor tehát mint augusztus 10-én nem tarthatták meg.

¹¹¹ ALBERT MATHIEZ: A francia forradalom. Fordította Mihályi Gábor. Bp. 1957.

¹¹² Érdekes volna e tekintetben Petőfi jegyzetét valamely nemzedéktársával összehasonlítani, de ilyet csak egyet ismerek, Bozzai Pálét 1844-ből (OSzK Oct. Hung. 999/6 45—48.),

géről is vallanak. André Chénier nevét Cabet egyetlen egyszer írta le, Petőfi szeme mégis megakadt rajta, a *költő*-társ nevében, melyet — hibátlan helyesírásának bizonyossága szerint — már korábban ismernie kellett.¹¹³ A költő érdeklődéséről tanúskodik talán az is, hogy Petőfi szükségesnek tartotta Voltaire apoteózisának napját kronológiájába iktatni. Abban pedig, hogy a király újévi felköszöntésének epizódját kijegyzésre érdemesítette, Petőfikarakterének jellemző megnyilatkozását látom, mert a jelentéktelen esetet nyilván csak azért említette meg, hogy a *térden állva* tisztelgő polgármester méltatlan viselkedését — mint Cabet is — érezhető megrovással illesse.¹¹⁴ E néhány apró jel kellőképpen bizonyítja, hogy a jegyzeteket Petőfi fogalmazta; ha egyáltalán szükséges bizonyítani, hiszen semmi ok nincs arra a föltevésre, hogy a költő e kéziratát kölcsönként szöveg másolatának tartsuk.

Petőfi nagy kedvvel kezdhetett a jegyzeteléshez, s eleinte egy-egy eseményről meglehetősen részletességgel írt; később — talán mert látta, hogy így túlságosan nagy munka várna rá — lakonikusabbá vált, és az elbeszélés kivonatolása helyett többnyire beírta Cabet paragrafuscímeinek lefordításával.¹¹⁵ Valószínűleg nem az volt a módszere, hogy amint valami figyelmét fölkelte, azonnal papírra vetette; jegyzetei egy-egy nagyobb rész elolvasása és megfontolása után készülhettek. Erre bizonyítékkal is szolgálhatok. Mindjárt az első dátumnál (1789 május 5) Petőfi asszemblee constituante-ról írt, vagyis előlegezte a rendi gyűlés (Cabet szövegében helyesen: États-Généraux) átalakulását Alkotmányozó Gyűléssé, s ezt természetesen csak a későbbi fejlemények ismeretében tehette. Továbbá: 1793 októberének eseményeit a valóságos történeti rendjük szerint jegyezte föl, és nem abban a sorban, ahogy Cabet írt róluk, amint könyve szerkezetének igényei kívánták. A forrásától való eltérés Petőfi alakító munkáját tanúsítja;¹¹⁶ ehhez s a dátumok fontosság szerint való kiválogatásához távlat kellett. De azt nem gondolnám, hogy a jegyzetek megírásával addig várt, míg a teljes művet végigtanulmányozta; ezzel ugyanis nagyon megnehezítette volna munkáját, mert Cabet könyvében nincs részletes tartalomjegyzék, s nem éppen könnyű benne eligazodni.

Az utolsó dátum Petőfi kronológiájában: 1795 október 26, a Konvent vége. Ehhez a jegyzetek első közzétevője a *Vasárnapi Ujságban* e szavakat fűzte: „A továbbiak már nem érdekelték Petőfit.” Mért ne érdekelték volna, különösen Napóleon viselt dolgai?¹¹⁷ hiszen nevét már 1845-ben leírta egy szerelmi (!) költeményében (*Messze estem. . .*). Más oka lehet annak, hogy a kézirat a Konvent utolsó ülésének dátumával megszakad: Petőfi — mint jegyzeteinek

s ez 1789-nél nem halad tovább. (Korábban Kőlcsey és Kossuth készített olvasmánykivonatokat a francia forradalomról.)

¹¹³ A francia eredeti Chénier-t egy másik költővel, Roucher-val együtt említi. Ez a név, úgy látszik, nem mondott semmit Petőfinek, nem jegyezte ki.

¹¹⁴ Vö.: „Az isten az állatnak teremtett négy lábat, az embernek csak kettőt, azért, hogy egyenesen járjon és embertársainak egyenest a szeme közé nézzen, — mert az ég alatt minden ember egyenlő, egynek sem szabad másokra lenézni, egynek sem szabad másokra fölneézni.” (A kis-kunokhoz) Vagy korábról, 1845-ből: „Én inkább betöröm fejem, Semhogy meghajtsam derekam!” (S. K. emlékkönyvébe) Még inkább rokon szöveg: „Az én könyűim hadd omljanak A függetlenség bajnok férfיאért, ki e hajlongó, görnyedő időkben Meg nem tanulja térdet hajtani. . .” (Vajda Péter halálára. 1846 február.)

¹¹⁵ Petőfi pompás nyelvérzékét dicséri, hogy a francia címek nominális szerkezetét többnyire igei állítmányokkal fordította.

¹¹⁶ Az önálló szövegalkítás egy esetben nem szerencsés. A király újévi felköszöntéséről írva Cabet megjegyzi, hogy vidékekről is jöttek deputációk, de nem az uralkodó, hanem a nemzetgyűlés üdvözlésére. Petőfi túlságosan tömör kivonatát úgy lehet érteni, hogy a vidék is a király előtt tisztelgett.

¹¹⁷ Napóleon históriáját Cabet elég részletesen adja elő, mégpedig legtöbb kortársától elűtő felfogásban. Cabet szembeszáll a napóleoni legendával, és polémikus szokásához híven minden tételét, érvét sorra visszautasítja. Szerinte a császár: zsarnok, aki a forradalmat elárulta és Franciaországot önzésének áldozta fel; hadi sikereinek sokasága lehet szép költői téma,

címe is mutatja — csak a forradalom történetéből kívánt kivonatokat készíteni,¹¹⁸ s ami a Konvent után következett, azt már nem tartotta forradalomnak. Sőt, mivel a jegyzetek az 1795. évből ezt az egyetlen dátumot tüntetik föl, mintegy epilógusként, s a megelőző thermidori korszakból is csupán kettőt,¹¹⁹ joggal gondolhatunk arra, hogy Petőfi tulajdonképpen a thermidori fordulatot, a jakobinus politika vereségét tekintette a forradalom záró eseményének.¹²⁰ A jegyzetek két szélső időhatárát tehát (1789 máj. 5 — 1795 okt. 26) a költő történet szemlélete, politikai felfogása, nem pedig az érdeklődés hiánya alakította ki, és ezért — annak ellenére, hogy a kézirat szövege csak a szűkebb értelemben vett forradalomtörténet elolvasására szolgáltatt kézzel fogható bizonyítékot — nem férhet ahhoz kétség, hogy Petőfi a teljes művet végigforgatta, s mint képtelen föltevést lehet elutasítani, hogy az olvasást az első kötet közepén kezdte és a negyediknek közepén abbahagyta volna.

Hogy Petőfi alaposan végigtanulmányozta Cabet művét, már csak azért is valószínű, mert az *Histoire populaire* minden bizonnyal tiltott mű volt, s az efféle nehezen szerzett könyvet nem szokás közömbösen, félig olvasottan félrehajítani. A cenzúra nem tiltotta ugyan általában a forradalomtörténeteket, Mignet, Thiers, Lamartine, Michelet munkáit beengedte az országba, de Cabet esetében vigyázóbb volt. 1846 június 6-án Emich a *Voyage en Icarie* két példányát mutatta be a pesti cenzornak, s az ilyen óvatos döntést hozott: „Nincs a' jegyzékben, 's így v[issza] t[artatott]”; majd, miután megtudakolta felettesei véleményét, augusztus 21-én a könyvek külföldre való visszaküldését rendelte el.¹²¹ Ha egyáltalán megpróbálkozott valaha könyvkereskedő azzal, hogy az *Histoire populaire*-t átcsúsztassa az ellenőrzésen, a gyanús szerző e műve sem találhatott kedvezőbb elbánásra.¹²²

Miként került mégis Petőfi kezébe: kölcsön kapta valakitől, vagy maga vette meg titokban? véletlenül akadt rá, vagy szándékosan választotta a különböző forradalomtörténetek közül? esetleg éppen azért, mert kommunista hírért hallotta? — adatok híján nem lehet eldönteni. Csupán annyi bizonyos, hogy a szerző kiléte nem volt ismeretlen Magyarországon. A harmincas években föltehetően még csak a magasabb kormánykörök tudtak Cabet személyéről és

de a népnek semmi haszna belőle; alakja pigmeusivá törpül a forradalom nagysága előtt, dicsőségét az eljövendő republika fénye elhomályosítja; „... nous élevant en imagination, nous voyons l'étoile, d'abord si brillante, de Napoléon, s'éloigner, se rapetisser et s'obscurcir, tandis qu'à l'autre côté de l'horizon nous apercevons un autre astre, longtemps obscurci, qui sort des nuages et s'avance croissant en grandeur et en lumière.” (IV. 616.)

¹¹⁸ Ezért nincsenek jegyzetei az I. kötetnek a forradalom előtti időt tárgyaló bevezetéséből sem.

¹¹⁹ 1794 szept. 21: Marat ünneplése; nov. 11: „A jakobinusok tereme becsukatik.”

¹²⁰ Petőfinek ez a véleménye egybevág a legtöbb modern historikus nézetével. Mathiez ugyancsak Thermidorról zárja le a forradalmi korszakot; Soboul az 1795. év germinali és prairiali fölkeléseit is ide számítja, de már csak mint a népmozgalmak utórezgéseit. Petőfi kortársai közül Louis Blanc és Lamartine tekintette Thermidort határvonalnak, Michelet szerint a forradalom Danton halálával ért véget; mindkét állásfoglalás pártszínezetű: Robespierre megítélésével függ össze. Cabet a Révolution de 1830 írásakor négy forradalmat különböztetett meg: az 1789., 1792., 1799. és 1807. évit, vagyis minden erőszakos, hirtelen kormányváltozást forradalomnak tartott, Napóleon államcsínyét és császárrá való nyilvánítását is (Thermidort azonban nem). Az *Histoire populaire*-ben már nem beszél 1799. és 1804. évi forradalomról, és bár a forradalom végét nyílt szóval nem jelölte meg, előadásának szelleméből világos, hogy Thermidort tartotta annak.

¹²¹ OSzK Fol. Hung. 1107/I. 93—94.

¹²² E föltevésnek látszólag ellenemond, hogy a szlovákiai Jasovban, a jászói premontreiek könyvtárában két Cabet-műre bukkantam. Az egyik épp az *Histoire populaire* első kiadása, a másik a Révolution de 1830. (Ez utóbbiból Magyarországon ma egy példány sem található, s hogy e könyvet egyáltalán elolvashattam, a Matica Slovenska szívességének köszönhetem. A ritka kiadvány mikrofilmjét l. a MTA Eötvös-Könyvtárában.) Ez az érdekes adat azonban nem cáfolja meg következtetésemet, mert nem volt szokatlan, hogy a cenzúra tudós és még hozzá papi személyeknek lehetővé tette — erga schedam — tiltott könyvek beszerzését és olvasását.

elveiről, Metternich például, aki 1833 április 21-én azt írta a birodalom párizsi követének, Apponyinak, hogy Lafayette, Cabet, Odilon Barrot és a hasonszörfű ellenzékiek anarchiát akarnak Franciaországban.¹²³ A következő évtizedben már akármerly magyar újságolvasó is tudomást szerezhetett Cabet-ról. 1841 szeptember 13-án egy Quénisset nevű munkás merényletet kísérelt meg Lajos Fülöp fiai ellen. Az eseményt a francia kormány a kommunista csoportok meggyanúsítására igyekezett fölhasználni, és megtorló intézkedéseket rendelt el a kommunista sajtó ellen.¹²⁴ A világszenzáció közléséből és kommentálásából természetesen a magyar lapok sem maradhattak ki: valamennyi részletesen beszámolt a merényletről, Quénisset peréről, a kommunistákra nézve terhelő vallomásairól. Ez alkalommal írták le először magyar szövegben Cabet nevét, a *Pesti Hírlap* 1841 október 23-i számában: „A »la Mode« és Cabet kommunista által szerkesztett »Populaire« lapok oct. 11-kén lefoglaltattak”.¹²⁵ Ez időben Petőfi Pápan tartózkodott, s az ottani önképzőkörnek járt a *Pesti Hírlap*.¹²⁶ Elképzelhető, hogy a tízennyolc éves ifjú olvasta a kis hírt; hogy meg is jegyezte volna Cabet nevét, nem állítom, de mindenestre tény az, hogy a magyar közönség Cabet-ról már az első ízben mint kommunistáról értesült. E korai említést később újabbak követték. 1845-ben a *Társalkodó* április 13–május 4-i száma *Socialismus és Communismus* címmel, német kütfő után, terjedelmes cikket közölt. Az ismeretlen szerző vagy inkább fordító Saint-Simon és Fourier eszméivel foglalkozott részletesebben, de megemlékezett Proudhome (helyesen: Proudhon), Weitling, a Travailleurs Egalitaires nevű francia kommunista csoport és Cabet tanairól is. Bár a köztulajdon és egyenlőség elvével nem rokonszenvezett, s elítélte azokat, akik – mint „a Cabet hitvallását követő kommunisták” – „a birhatás személyes jogát támadák meg”, tárgyilagos ismertetést kívánt adni, s leszögezte, „miként az egyre terjedő pauperismus, de még inkább a munkás osztályokat ezek vétke nélkül gyakran s keményen sújtó kereset-hijányszülte nyomor a kormányzók s honpolgárok legelőkelőbb s komolyabb figyelmét igényli; s azért távol van tőlünk még szándéka is annak, hogy olly férfiak jellemét – millyenek St. Simon, Fourier, Owen, Cabet st. – szennyfolttal akarjuk megbélyegezni. Ezen tanok alapítói legnemesb szándék által vezéreltethettek kérdéses törekvéseikben. . .” – más dolog az, hogy az ismertető szerint nézeteik a tudomány előtt nem állhatnak meg, és gyakorlati sikert sem ígérnek. Ez a közlemény figyelmet keltett; a *Századunk* szóról szóra átvette április 29–május 9-i számaiban, tehát egyszerre két magyar folyóirat is terjesztette Cabet hívét.

A legfőbb kérdés: mikor jutott hozzá Petőfi a szerző személyéről szállongó hírek miatt is izgalmasnak ígérkező könyvhöz, mikor olvasta, mikor készítette belőle jegyzeteit?

Havas, a kritikai kiadásban, azt mondja: „A datumot hajlandók vagyunk 1846-ra tenni.” Korábbra nem, mert – mint írja – a költő francia nyelvtudása előbb aligha fejlődött odáig, hogy nagyobb könyv elolvasására gondolhatott volna. Az érvelés helytálló: Petőfinek a jegyzetelés idején már nemcsak jártassággal, hanem valamelyes otthonossággal kellett bírnia a francia nyelvben, hiszen néhány mondatot franciául írt ki, s ha egy-egy ékezetet elfelejtett is (revolutionnaire, détruire), az csak arra vall, hogy az idegen helyesírással ő sem tördődött jobban, mint kortársai.¹²⁷ Arról, hogy mikor vált urává a francia nyelvnek, sajnos, nincsenek pontos és megbízható ismereteink, de azt tudjuk Gáldi László kutatásaiból¹²⁸ és az új kritikai

¹²³ METTERNICH: Mémoires, documents et écrits divers. . . Paris, 1882. t. V. p. 465.

¹²⁴ Cabet-nak semmi köze sem volt Quénisset ügyéhez, mindenfajta merényletet éppúgy elítélt, mint a fölkelési kísérleteket, s röpirataiban hevesen tiltakozott az ellen, hogy Quénisset tettének ódiumát a kommunista propagandára hárítsák. L. pl. Douze lettres. . . id. kiadás: Dixième lettre.

¹²⁵ Az adatot, más összefüggésben, már ZSOLDOS JENŐ idézte: Munkásügy és szótörténet. Magyar Nyelvőr, 1963. 466. L. még ZSOLDOS JENŐ: Két év kommunista szavunk történetéből. Magyar Nyelvőr, 1961. 464–470.

¹²⁶ BODOLAY GÉZA: Irodalmi diáktársaságok, 1790–1848. Bp. 1963. 433.

¹²⁷ Vasvári francia nyelvű jegyzeteiben még több a helyesírási hiba.

¹²⁸ GÁLDI LÁSZLÓ: Milyen nyelvhől fordította Petőfi „A koros hölgy”-et? Magyar Nyelv, 1956. 456–465.

kiadás jegyzeteiből, hogy 1844-ben még németből fordított francia műveket, s erre nyilván jó oka volt. Igaz, hogy ez idő tájt már eredetiben kezdte olvasni Béranger-t,¹²⁹ de Kecskeméthy Aurél emlékezése szerint még ügyel-bajjal, szótározva,¹³⁰ és a francia költő fordítására csak 1846 tavaszán, Szalkszentmártonban vállalkozott. Ekkortól fogva lehetett francia nyelvismerete olyan erős, hogy Cabet terjedelmes könyvével megbirkózhatott. Ez azonban az olvasás idejének csupán alsó határát jelöli ki.

Az új kritikai kiadás szerkesztői a jegyzetek kézírasmódját vizsgálták meg, és ilyen véleményre jutottak: „Magunk részéről . . . e sűrű, apró betűkkel írt feljegyzéseket 1847 előttire nem keltezhetjük.” Petőfiapróbetűs írásmódjával 1847 előtt valóban nem találkozunk. Csakhogy a korábbi öregbetűs kéziratok általában versek tisztázatai, s könnyen meglehet, hogy magánhasználatra szánt jegyzeteiben a költő már 1847 előtt is a drága papírt takarékosabban fogyasztó írásmóddal élt. Ennél fontosabb ellenvetés az, hogy *magában véve* bárminő alapos írásvizsgálat sem dönthet a jegyzetek keletkezésének idejéről — tartalmukat is figyelembe kell venni. Mivel a jegyzetek túlnyomórészt elemi tudnivalókat foglalnak magukban, készítésük csak olyan időben történhetett, amikor a költő még az elején tartott a francia forradalommal való ismerkedésnek; később, miután már alaposabban tájékozódott s mintegy szakértővé vált historiájában, miután már öt-hat vagy több könyvet elvasott róla, ugyan mi szükségét érezte volna annak, hogy kijegyezzen olyan közönséges dátumokat s eseményeket, mint a Bastille ostroma vagy Robespierre bukása? Nem mondom, hogy Cabet-é volt az első forradalomtörténet, amelyet olvasott,¹³¹ de nyilvánvaló, hogy csak az első egyik lehetett. Mármost Petőfi maga jelentette ki kétségsbe vonhatatlanul, naplója 1848 március 17-én kelt részében, hogy *évek óta* mindennapi kenyeré a francia forradalom története; ebből könnyű utána számolni, hogy az ismerkedésnek 1847 előtt kellett kezdődnie, következésképp Cabet olvasása is csak korábbra, mégpedig — mivel a költő nyelvtudása korlátot szab — csakis 1846-ra eshetett.

Mikor ért rá leginkább ebben az évben Petőfi? A kérdést azért kell fölvetni, mert az *Histoire populaire* nagy terjedelme az olvasótól nem csekély fáradságot, tehát sok szabadidőt és nyugalmat követel. Augusztus második felétől a költő folyvást utazott, Szatmár és Győr között, és bár utazásai közben sem hiányzott a keze ügyéből a komolyabb olvasmány,¹³² ez a néhány hónap aligha volt jegyzetek készítésére kiváltképp alkalmas. Cabet vaskos köteteinek olvasásával háborítatlanul csak az év első felében foglalkozhatott. Már Havas megjegyezte, hogy ez idő tájra esik bensőbb érintkezése Pálffy Alberttal, akiről Gyulai nyomán köztudomású, hogy buzgón forgatta a francia forradalom historiáját, s azt másoknak, Petőfinek is ajánlotta.¹³ 1846 májusában együtt tartózkodtak Dömsödön, s itt a költő, a kortársak egybehangzó emlékezése szerint, „igen elvonultan, munkálkodva élt”.¹³⁴ Min dolgozhatott? A hónap verstermése

¹²⁹ MÜLLER LIPÓT: Petőfi politikai költészete és Béranger. Bp. 1924. 13, 19.

¹³⁰ „Tizenhárom év előtt, egy hó nyári délután — írja Kecskeméthy Aurél 1857-ben — jött hozzám Petőfi, egy még fölvegatlan, legolcsóbb kiadású Béranger-val hóna alatt. És olvastuk nagy tüzzel és forgattuk mellé nagy kitarással a dictionnairet estig.” Idézi HATVANY LAJOS: Így élt Petőfi. Bp. 1955. II. köt. 376—377. — Megjegyzendő, hogy Petőfi francia—német szótára, amely könyvtárának maradványai közt ma is megtalálható, 1844. évi lipcei kiadás.

¹³¹ Bár semmi kimutatható nyomát nem látom Petőfi életművében Mignet ismeretének, kézenfekvő mégis, hogy nem hiányozhatott olvasmányai közül, s talán éppen ez a könyv, az 1845-ben megjelent magyar kiadás, volt első forradalomtörténeti stúdiuma (melyet aztán hosszú sor, részletesebb és radikálisabb szellemű munkák tanulmányozása követett). Ezt az valószínűsíthetné, ha Petőfi jegyzeteinek terminológiája megegyeznék Mignet fordításával. Egyezés azonban csak ritkán fordul elő (convent, girondista). Petőfi többnyire meghagyta franciának a szakkifejezéseket, s ez inkább arra vall, hogy a jegyzetek készítését nem előzte meg magyar nyelvű forradalomtörténeti olvasmány.

¹³² 1847 júliusában, felvidéki útjára, a Faustot vitte magával. Úti levelek, IX. levél.

¹³³ Ezt a hagyományos véleményt megerősíti, hogy A girondiak történetét, alighogy megjelent, Pálffy ismertette az Életképek 1847 júl. 11-i számában.

¹³⁴ HATVANY: i. m. III. köt. 211.

mindössze három költemény. Közülük az egyik, a *Salgó* egymaga 565 sor ugyan, de Petőfi termékenységéhez mérve ez nem különösen nagy teljesítmény, hiszen épp csak a minap, Szalkszentmártonban, április 10-étől 24-éig, vagyis két hét alatt nyolc verset, 573 sort írt! Nem vitás tehát, hogy a dömsödi egy hónapból versíráson kívül egyébre is bőven jutott idő, s igen valószínű, hogy a két jóbarát ezt a francia forradalom tanulmányozására fordította, sőt talán még az sem regényes föltevés, hogy épp ezért vonultak el a falusi magányba.

Egy eddig kevés figyelemre méltatott forrásból kiderül ugyanis, hogy Petőfi éppen a dömsödi tartózkodás előtt kezdett behatóbban érdeklődni a francia forradalom története iránt. Beck Károly, a bajai születésű német poéta, 1846 tavaszán Pesten megismerkedett Petőfivel,¹³⁵ s többször beszélgetett vele. Később egy cikksorozatában, melyet naplófölgjegyzései alapján készített,¹³⁶ megírta, hogy egy alkalommal feltűnően sápadtnak találta Petőfit, s éjszakai mulatozására gyanakodott. A költő ezt felelte: „... az éjjel az egrinél és szekszárdinál is nemesebb vörösbor áradt patakokban szemem előtt, a cigányzenénél is lelkesítőbben zengett fülemben a Marseillaise... Az első francia forradalom pergett le előttem. Már virradt, s én még mindig a könyvek könyvébe merültem ültem; még hetekig, hónapokig lesz az táplálékom és orvosságom.”

Gyulai Pálnak igen rossz véleménye volt Beck Károly írásáról,¹³⁷ Hatvany pedig ilyen szavakkal jellemezte: „tromba kitalálás”, „történelem-hamisítás”, „locsogás”, „érdektelen, közhelyes általánosítások”,¹³⁸ és csupán Turóczi-Trostler József, aki Beck Károly érdekes alakjával behatóbban foglalkozott, s kitűnő kis portrét rajzolt róla,¹³⁹ hajlott arra, hogy hitelt adjon közléseinek.¹⁴⁰ Visszaemlékezésekkel szemben az óvatosság persze sosem árt, Gyulaiék ftélete azonban nem a forráskritika szigorából ered; ők a maguk Petőfi-eszményét védelmezték: a nemzeti költőt, a géniuszt. Gyulai azon háborodott föl, hogy Beck a német diákokéhoz hasonlította Petőfi gallérviseletét,¹⁴¹ Hatvanyt meg az hozta ki a sodrából, hogy az emlékezés szerint

¹³⁵ A megismerkedés idejét Hatvany 1846 március—április havára teszi. Elfogadható érvelését l. i. m. III. k. 188.

¹³⁶ Beck Károly a Pester Lloyd 1864. jan. 31—márc. 5-i számaiban tette közzé Tagebuchblätter 1846 címmel Petőfire vonatkozó emlékezését. Ezt a berlini National-Zeitung még abban az évben, a breslauer Nord und Süd c. folyóirat pedig 1879-ben újra közölte. Az utóbbi alapján a Koszorú magyar fordítást tett közzé (BECK KÁROLY: Visszaemlékezések Petőfi Sándorra. 1879. I. köt. 457—470), WITT FÜLÖP pedig egy másik fordítást önálló füzetben adott ki (Petőfi Sándor Beck Károly tollában. Berlin, 1879.) Az emlékezést először FISCHER SÁNDOR használta fel Petőfi-életrajzának német eredetijében (Petőfi's Leben und Werke. Leipzig, 1889. 345—352). Idézeteimet a Pester Lloyd szövegéből KISS JÓZSEF fordításában adom.

¹³⁷ „Beck Károly teljesen képtelen Petőfit jellemezni. Egész német burschot alkot belőle... Az igaz, hogy Petőfi Beckkel némi viszonyban állott, egy párszor meglátogatta, de hogy olyasmiket s úgy beszélt volna, amint Beck előadja, abban kételkedünk kell.” Koszorú, 1864. I. köt. 258.

¹³⁸ HATVANY: i. m. III. köt. 191—192.

¹³⁹ TURÓCZI-TROSTLER JÓZSEF: Magyar irodalom — világirodalom. Bp. 1961. II. köt. 538—543. Itt olvasható például, hogy a fiatal Engels milyen nagy reményeket fűzött Beck Károly költői tehetségéhez, amelyeket azonban ez nem váltott be. — Beck Károlyról l. még: GRAGGER RÓBERT: Beck Károly és a német politikai költészet. Budapesti Szemle, 1909. 138—139. köt.

¹⁴⁰ „Beck nem hamisít. De úgy stilizálja benyomásait, hogy megfeleljenek az első Petőfi-képnek — a spontánul alkotó naiv költő képének.” I. m. III. k. 541. Továbbá: „Mindezt Petőfi valóban elmondhatta s talán el is mondta, ha nem is a Beck közvetítette formában.” I. m. III. köt. 542.

¹⁴¹ Gyulai véleménye egy cseppet sem jóhiszemű. Beck csupán ennyit ír: Petőfi „testhez simuló atillát viselt, nyakát szabadon hagyta, inggallérja, mint a német diákoknál szokás, ki volt hajtva, gomblyukában... rózsabimbó díszlett.” Erre mondja Gyulai, hogy Beck „német burschot” alkotott Petőfiből! Gyulait ebben még a magyaros atilla sem zavarta.

Petőfi az olvasottsága hiányairól panaszkodott, Beck pedig, féltettség létere, tanácsokat merészelt adni neki. Ezért a német költőt Hatvany rögtön meg is büntette: írásának azt a részét, amelyben Petőfi forradalmi olvasmányáról esik szó, mint különösen „ügyefogyott”-at kihagyta szöveggyűjteményéből! Magam sem tartom szentírásnak Beck Károly minden sorát, hisz nyilvánvaló, hogy Petőfi szavaira, melyeket különben is németül tolmácsolt, pontosan nem emlékezhetett, s jócskán kicifrázta őket,¹⁴² de arra nem látok okot, hogy akkor is bizalmatlanul olvassam, amikor valószínű dolgot állít. A jelek szerint Petőfi 1846 előtt aligha fogott a francia forradalom tanulmányozásához, Beck Károly pedig azt írja, hogy találkozásuk idején, vagyis 1846 tavaszán kezdte tanulmányozni — mi ebben a hihetetlen, mi ebben a történelemhamisítás? Beck Károly stílusa lehet fellengzős, lehet mesterkéltné, de a forradalom történetével épp csak ismerkedőnek ámulását és megrendültségét nagy lélektani hitellel adja vissza, midőn így beszélgeti Petőfit: „... most még elsősorban a történetek érdekelnek a történelemben, mint ahogy a gyermeknek a szöveg megértéséhez képekre van szüksége, vagy körülbelül úgy, ahogy az ember egy mesterien előadott szomorújáték érdekfeszítő cselekvényét figyelve, a magasán szárnyaló szenvedélyek hatása alatt, de bizonyára a szellemi kiskorúság nyűgében is, a darab tulajdonképpeni tartalmát nem tudja rögtön felfogni.” E szavak igazságát csak az vonhatja kétségbe, aki eléggé merész kijelenteni, hogy a francia forradalom minden bonyodalman első olvasásra eligazodott. Petőfi nem akart e kérdések közé számíttatni! Ő inkább arra készült, hogy stúdiumait „hetekig és hónapokig” szívósan folytassa. Kár, hogy ez a mondat, melyet már másodszor idézek, nem egyértelmű: nem árulja el, hogy a költő magát az olvasást vagy az olvasottakon való elmélkedést mondotta a következő hetekre szánt elfoglaltságának,¹⁴³ de az mindképpen bizonyosnak látszik, hogy további alapos tanulmányokra készült, s talán már a Dömsödre való elvonulás tervét is elhatározta magában.

Egyébként csaknem fölösleges Beck Károly szavahihetőségén vitatkozni, mert közlését a legilletékesebb, maga Petőfi erősíti meg. Az egyik dömsödi versében (*Száműztem magamat...*) ezt írja:

Száműztem magamat az emberek közül,
Magányba mentem és mélyen rejtetem el;
Magam voltam csak ott és mégsem egyedül,
Együtt valék a múlt ezer emlékivel.
És minden emlék oly gyász dolgokat beszélt,
Mik fölforgathatnák a szív s ész tengelyét.

Végigtekintetem tulajdon sorsomon
És a világ során...¹⁴⁴

¹⁴² A mulatságos az, hogy épp az a passzus — az *egri* meg a *szekszárdi* emlegetése — amely annyira bántotta Hatvany fülét, igenis emlékeztet Petőfi egyik verssorára: „Már ismeretlen is szerettelek, Hát még mióta *ruszlistam* veled!” (Kerényi Frigyeshez) Petőfi itt is, ott is a *borfajta* nevét mondja egyszerűen bor helyett. (Vö.: J. SOLTÉSZ KATALIN: Petőfi szavai nyomában. Magyar Nyelvőr, 1963. 219—220.)

¹⁴³ Ha Petőfi az olvasás elhúzóására gondolt, akkor szinte kétségtelen, hogy csak Cabet nagyon terjedelmes könyvéről beszélhetett! Ennek azonban némileg ellenmond az, hogy amikor Beck Károlyval szót váltott, már eléggé előrehaladhatott az olvasásban: „Úgy tűnik nekem, mintha együtt éltem volna Dantonnal és Robespierre-rel, s velük együtt, ugyanolyan hatalmasan és erélyesen éreztem, beszéltem, cselekedtem és — haltam volna meg.”

¹⁴⁴ A vers együtt említi — mint a költő töprengéseinek tárgyát — „tulajdon sorsát” és „a világ sorát”. Hasonló társítás, ellentétbe állítva, Petőfi és Beck Károly párbeszédében: „... olvasni és tanulni, nemcsak a magunk parányi énjének sivár örömeivel és fájdalommal foglalkozni, hanem az egész nagy történés részeként vérezni el: milyen jótétemény is az!” A „gyász dolgok” kifejezés sem csupán Petőfi egyéni viszontagságaira vonatkozik, hanem a világtörténelem számtalan szörnyűségére is, melyeknek Cabet nagy teret szentelt könyvében.

Ez világos beszéd: aki a *világ során* tekint végig, csak történeti olvasmány alapján teheti.¹⁴⁵ Azt nem mondja meg a vers, hogy mikor és mit olvasott, de nyilvánvaló, hogy olyan költő, aki mint Petőfi, benyomásait frissen dolgozta föl, nem utalhat valamely távoli könyvélményre, s a magányba rejtezés különben is csak a dömsödi vagy a megelőző szalkszentmártoni tartózkodásra vonatkozhatik.¹⁴⁶ Ami pedig az olvasott könyvet illeti, az *Histoire populaire* nem világtörténet ugyan, de Franciaország históriáját az ősidőtől kezdve tárgyalja, s ennyiben végigvezet a világtörténet minden korszakán. S a vers utolsó strófája, mely a költő sebeinek gyógyulásáról, „megengesztelt szívé”-ről nyilatkozik, mintegy rímként felel arra, amit Petőfi Beck Károlynak mondott: a forradalom történetének, a könyvek könyvének tanulmányozása csakugyan tápláléka és *orvossága* lett.

Eddigi érveléseim alapján most már a következő véleményt szűrhetem le:

egyrészt: Petőfi francia nyelvismerete 1846-tól kezdve tette lehetővé, hogy a forradalom történetével komolyabban foglalkozzék; ez év tavaszán került a kezébe egy erre alkalmas könyv; ezt — talán már áprilisi, szalkszentmártoni magányában — buzgón kezdte olvasni; a fölkavaró élményről Pesten áradó szavakkal beszélt Beck Károly előtt, s egyszersmind elhatározta stúdiómai folytatását; evégből Pálffy Albert társaságában Dömsödre költözött; az olvasást valószínűleg itt fejezte be, s az olvasottakban korábbi töprengéseire választ, lelke sebeire orvosságot talált; ezért az olvasmány csakis forradalmi szellemű lehetett, s mert ily sok idejét kötötte le, igen terjedelmes;

másrészt: Cabet könyvéből készített jegyzetei a kezdő tanuló érdeklődésére és igényére vallanak; ez a tartalomból levont érv nyomósabb, mint a kézírás apróbetűs jellege, hiszen senki sem állíthatja, hogy 1846-ban Petőfi kivétel nélkül mindig öreg betűkkel írt; a költő elfoglaltsága s utazásai csak 1846 tavaszán engedték meg, hogy Cabet többkötetes művét nyugodt körülmények közt tanulmányozza;

mindebből önként következik, hogy az 1846 április — május havában olvasott forradalomtörténet nem más, mint az *Histoire populaire*.

Am ha mindezen érvekből egyetlen egy sem állna rendelkezésünkre, Cabet olvasását akkor is csak 1846 tavaszára lehetne tenni, mert:

egyrészt: e néhány hónap volt Petőfi gondolkodásában és költészetében a nagy radikális fordulat időszaka, s e fordulat előtt életművének minden vonása megmagyarázható hazai tényezőkkel, maga a fordulat azonban, s ami utána következik, csak valamely külföldről kapott forradalmi ösztönzés közbenjöttével magyarázható;

másrészt: a jakobinus-kommunista *Histoire populaire* olyan mű, amely alkalmas volt arra, hogy Petőfi érlelődő forradalmiságának tartalmát s irányt adjon, vagyis hogy a radikális fordulat ösztönzője legyen;

amiből szükségszerűen következik, hogy Cabet olvasása és a fordulat között logikai kapcsolatnak és szoros időrendi egymásutának kellett fennállnia, és ezt az a tény, hogy Cabet hatását Petőfi költészetében 1846 tavaszától kezdve ki lehet mutatni, előbb viszont nem, csakugyan igazolja is.

¹⁴⁵ Egy későbbi versben még határozottabban utal olvasásra Petőfi: „A történeteket lapozám s végére jutottam . . .” (Az ítélet. 1847 ápr.) Csaknem azonos szavak egy korábbi költeményében: „Figyelemmel átforgattam A történet lapjait . . .” (A magyar nemzet. 1845 jan.) — ez utóbbi sorok azonban *csak a magyar történelem tanulmányozására* vonatkozhatnak („ . . . S fontolóra vette lelkem Amit e hon végbe vitt.”).

¹⁴⁶ Az áprilisi szalkszentmártoni időzésre gondolok, 1846 április 10 és 24 között. Ez teljes magány volt, ide Pálffy Albert sem kísérte el a költőt. A megelőző márciusi szalkszentmártoni tartózkodás verstermésének hasonló motívumú darabjában (Gyertyám homályosan lobog . . .) Petőfi még csak a maga életére tekint vissza: „Múltam jelenési lengenek körül . . . Sétálok, sétálok, s szemlélem A füst árnyékát a falon, És a barátságról gondolkodom.”

Petőfi politikai költészetét 1846-ig hazai témák, hazai gondolatok, élmények és szándékok alakítják. A költő verset ír a Védegyeletről (1841 okt. – nov.), megéneklí „a honnak hí leányai”-t, a Batthyány és Károlyi grófnékat (1844 nov. 15 után), fölpanaszolja, hogy „sínlődik a nyelv terhes rabbilincsen” (*Mért nem születtem ezer év előtt? 1844 nov.*), ostorozza a külföldi magyarjait (1844 nov.) — akárcsak kortársai, a Kerényi Frigyesek és Vachott Sándorok. Egy-egy erős szavában már ekkor a későbbi forradalmár *indulata* feszül; ezt a sorát például: „Ti *jekélyek* a hazának testén. . .”, senki más nem írhatta volna, csak ő; de forradalmi *világ-nézetnek* még nyoma sincs műveiben,¹⁴⁷ még kevésbé a világforradalom víziójának.

A változás gondolatát és — egyelőre nagyon bizonytalan — reményét először a *Rabhazának fia* című vers (1844 dec.) villantja föl:

... az ítélet napja
Eljön talán [!]
S hazám
Bilincseit lerontja.

A vers címe, a „honfiseb” említése (három strófában kétszer is), a „hazám bilincsei” kifejezés világosan *nemzeti* felszabadulásra utal, s a költeményt csak az köti a későbbi forradalmi jövendölésekhez, hogy az „ítélet” szó már itt előfordul.¹⁴⁸ A halovány jóslaton a cenzor sem ütközött meg, s az 1845-ben megjelenhetett. Horváth János nem is látott benne egyebet „egykorú sablon”-nál;¹⁴⁹ Pándi Pál kiemeli, hogy az utolsó szakasz hangja fenyegetőbb, mint a korabeli költészeté, de a verset ő is a „hazafias líra” körébe sorolja, „az 1844 végi közhangulat szülötte”-ként.¹⁵⁰

Bilincs és rabság, szabadság és harc ettől kezdve gyakori témái Petőfi költészetének, de még hosszú ideig, nemzeti keretek közt és világos társadalmi tartalom nélkül. A *Három szív*

¹⁴⁷ Állításom ellen szólna A királyok ellen c. vers, ha csakugyan 1844-ben keletkezett volna. Ezt a dátumot azonban, a költemény ez időtt még páratlanul álló radikalizmusa miatt, a szakirodalom többnyire megkérdőjelezi. Pándi Pál, aggályokkal bár, hajlandó elfogadni az 1844-es kelteztést, mert a vers „első részének királyszemlélete . . . némi rokonságot mutat az V. Ferdinándhoz és János vitéz királyképeivel”. (PÁNDI PÁL: Petőfi. Bp. 1961. 378; és PÁNDI PÁL: Petőfi hazafias és politikai lírájának kezdetei, a Tanulmányok Petőfiről c. kötetben, Bp. 1962. 224.) Ez az érv nem dönthet, mivel Petőfi költészetének egyik eddig kétségképpen nem elemzett tulajdonsága éppen az, hogy erősen rokon, csaknem szóról szóra ismétlődő képek, motívumok szövik át, s ezek igen gyakran nagy időkülönbséggel keletkezett és ellentétes hangulatú műveket kötnek össze. A magam részéről A királyok ellen c. költeményt semmi esetre sem tartom 1844-ből valónak. Nem mintha úgy vélném, hogy Petőfi a megírás idejére „rosszul emlékezett”; szerintem a jegyzetben, melyet a közléskor a Marcius Tizenötödikébe iktatott („E verset még 1844-ben írtam; nem szükség megmagyaráznom, miért hevert mindeddig íróasztalomban, annak is a fenekén.”), az évszám közönséges sajtóhiba; Pálffy lapja tele volt nyomdai vétségekkel, s a költő nem tartotta szükségesnek helyre igazítani. A számhoz járuló rag hangalakjából következők, hogy a jegyzet kéziratában 1845-nek vagy 1847-nek kellett állnia, s mivel a vers tartalmához képest az 1845-re való keltezés is korai, az igazi dátum csak 1847 lehet.

¹⁴⁸ A motívumot ezúttal keletkezése pillanatában figyelhetjük meg. A Lant és kard c. költemény, mely közvetlenül a Rabházának fia előtt fródott, így fejeződik be: „S amott a zugban kardom Folyvást panaszkodik: Hiába meddig tartom, Az ítéletnapig? . . .” Az „ítéletnap” itt még egyszerű köznyelvi szólás (sohanapja), de már itt is jövendöléshez társul: „Felhős az ég hazámon, Aligha nem lesz vész. . .” — a költő harcot jósl és áhít (bár — nyilván szándékosan — homályban hagyja, hogy külső ellenséggel vagy hazája felszabadításáért az uralkodóház ellen kíván csatázni). A Rabházának fia zárószakaszában az „ítélet napja” kifejezés leveti köznyelvi burkát, szólásból költői képpé, motívummá válik, mely ettől kezdve mindegyre visszatér Petőfi forradalmi próféciáiban (Az ítélet; Kazinczy Gáborhoz). Kétszer azonban eredeti, szólászerű értelmében is szerepel: „Tartson bár a háború az Ítélet napjáig!” (Háború volt. . .) és: „Fölérünk Pestre, ott leszünk tán Már az ítéletnapon is” (Utazás az alföldön), amiből nyilvánvaló, hogy a kifejezés Petőfinek mindenképpen szavajárása volt.

¹⁴⁹ HORVÁTH JÁNOS: Petőfi. Bp. 1926^a. 108.

¹⁵⁰ PÁNDI: id. monográfia, 391, 372.

történelében (1845 szept.) a lovag síri szelleme azért bolyong, hogy megnézzze: „rab-e még hazája?” Maga a költő vig dalokat tervez: „hátha általok Kíssé vidítom szomorú hazámat.” (*Ismerjétek meg!* 1845 szept.) *A csárdá romjainak* (1845 okt.) Kölcsey Hymnusára emlékeztető fordulata: „nyögte hazánk a török rabságot”, Ausztriára való célzást vezet be: „Szegény Magyarország, szegény édes honom, Be *sokféle* bilincs volt már lábaidon!” — s e szövegkörnyezetben a vers szabadság-áriáját is, bár heve már az *Egy gondolat bánt engemet* nagy lírai pillanatát sejteti, csak mint az egyéni és a nemzeti függetlenség magasztalását lehet értelmezni:

Pusztá, pusztá, te vagy a szabadság képe,
És, szabadság, te vagy lelkem istensége!
Szabadság, istenem, még csak azért élek,
Csak azért, hogy egykor érted haljak én meg,
S síromnál, ha érted onthatom véretem,
Meg fogom áldani átkos életemet.

A kevéssel ezután keletkezett *Lehel* és *A hazáról* ihletője: a németellenesség, a magyar történelem harci dicsősége, nem is egészen tiszta felhangokkal („Országokat reszkettető Lehel”; a magyar dicsőség fényét a népek újra lássák s „rettegjék”). *A Háborúval álmodám* (1845 aug. 20. — szept. 8.) szintén a nemzeti szabadságharc jegyében fogantatott:

Háborúval álmodám az éjjel,
Háborúba hitták a magyart;
Főlhívó jelül, mint hajdanában,
Országszerte járt a véres kard.

S főlriadt a véres kard láttára,
Akinék csak egy csepp vére volt.
A szabadság drága koszorúja,
Nem hitvány pénz volt a harci zsold.

A költemény értelme különösen akkor válik világossá, ha későbbi tükörvers-párjával (*Véres napokról álmodom* . . . 1846 nov. 6.) hasonlítjuk össze. Ebben azt várja a költő a harctól, hogy az ő világot romba dönti s új világot teremtsen — 1845-ben még nem gondol ilyen általános és gyökeres fordulatra, s életét a honért áldozza fel; ekkor még a magyar háborújáról álmodik — a későbbi versben a „magyar” szót nem is írja le. *A Háborúval álmodám* közeli rokona a vele egy időben kelt *Ha az isten* . . . kezdetű költemény; a különbség csak annyi, hogy a középkori véres kard helyett itt már az *Egy gondolat bánt engemet* trombitái harsognak, de a „szép szabadság”, az „égi lények legdicsőbbike” ekkor sem a világszabadság.

A magyar nemzeti függetlenség eszméjének köréből Petőfi az *Álmaim* című versben (1845 okt. 16. — nov. 25.) lépett ki először: ez az első alkalom, hogy *többszámot* használt, amikor rab hazáról beszélt:

Láttam veszendő, dúlt országokat,
Hol kész halál volt a polgárerény . . .
Hol éj közelge . . . már pirult az alkony
Hóhérok honfivéres fegyverén.

Láttam ledöntött, rab országokat,
Hol nem hallatszott a rabok jaja,
Mert jajgatásukat fölülhaladta
A zsarnokhatalom gúnykacaja.

Az *Álmaim* fontos csomópont Petőfi lírájának térképén: a zsarnokság gyűlölete, a szabadságraiongás — vagyis a nemzeti téma — itt találkozik össze a társadalmi elégedetlenség,

a világfájdalom, az erkölcsi fölháborodás motívumaival. A rab országok nyomasztó látomását megelőzik az álomban a „tiprott erény”, az éhségtől kiszáradt „sárga arcok”, az apagyilkosság, a hitvesi árulás és a sírfosztogatók víziói: az „iszonyú világ” elemeinek szinte leltári felsorolása. A költőnek, úgy látszik, keményen meg kellett küzdenie a kifejezéssel, s a verset voltaképpen kétszer írta meg: a költemények időrendjében közvetlenül az *Álmaim* előtt az *Álmos vagyok és mégsem alhatom*. . . kezdetű olvasható, amannak mintegy első kidolgozása. Ez a korábbi változat nyersebb, zaklatottabb és — borzalmainak szertelensége ellenére — konkrétabb! Halott koldus rája a koldusbotot: „Kemény. Beléje törnek fogai, Látom szájából a vért omlani.” Öreg cigány szenved a deresen: „Vernek le róla húsdarabokat; Fájdalmában, mint a kutya, ugat.” Lenyakozott ifjú a kezében viszi fejét: „S szólván: «nem én, de te vagy a zsvány!» Bedobja azt a bíró ablakán.” Ezek a feudális Magyarország való alakjai és színei,¹⁵¹ a romantika hiperbolikus stílusában. Petőfi elégedetlen lehetett ezzel a kidolgozással,¹⁵² s anyagából rögtön az *Álmaimat* formálta meg, ezt az elvontabb, általánosabb, lamennais-i víziót, melynek képsorából most már a „rab országok” sem hiányoznak. A két vers azonban csak együtt fejezi ki a költő lelkiállapotát: az elsőtben a képzelet szilajsága jobban vall elkeseredéséről, a másodikban a politikai célnak világosabb: „... amiket szemlélek álmaimban, Törtéennek egyre és történtenek.” Talán épp azért volt szükség a második megfogalmazásra, mert az első változat befejezésének elrugaskodott rémségeit (akasztott csecsemő, félkigyó-félemler stb.) már nem lehetett a valóság nyelvére visszafordítani.

A komor szín, mely e két versre borulatót von, már előbb kikeverődött Petőfi lírai palettáján (*Az utolsó ember*, 1845 szept. 10. — 24.), nemsokára pedig, a *Felhők* ciklusban, uralkodóvá lesz. Az *Álmaimnak* és párjának jelentősége abban áll, hogy értésünkre adja a borulat okát; s mert együtt tartalmazza a *Felhők* sötét tónusának elemeit, világosan kirajzolja a ciklus hangulatképletének szerkezetét. Régebben szokás volt a *Felhők* genesisét pusztán egyéni indítékokból levezetni: barátok hűtlensége, kritikusi ármány, Byron-olvasás, effélékből;¹⁵³ valójában az ok sokkal összetettebb, s a polgárerény üldöztetése vagy a deresre vont cigány éppúgy motívuma, mint a költő személyes csalódásai.¹⁵⁴ A politika ez időtt kétségtelenül háttérbe szorul Petőfi költészetében, de csak azért, mert az ellenzéki szellemű verselés, a *Védegyeti dal* s hasonlók többé már nem elégíthetik ki,¹⁵⁵ mert a hazafi gondja, párosulva az egyén elszenvedett sérelmeivel, immár olyan általános rossz társadalmi közérzettel alakul, mely a kifejezésben is általánosításra tör, a mondanivalót magasabb szintre, az erkölcsi világrend szintjére emeli, s a költő fájdalmát világfájdalommá, világméretű fájdalommá fokozza. És amikor Petőfi úgy érzi, hogy már nem egy haza sorskérdéseivel, hanem az „iszonyú világ”-gal, a „gyalázatos világ”-gal kell farkasszemet néznie, abban a pillanatban tud átlépni az egy haza gondolatkörén, akkor írja le először a „rab országok” jelentőséggel teljes többszámát, és ettől a többszámától azután nem is tágt,¹⁵⁶ vagyis a *világszabadságért* való rajongás korszakát életművében — grammatikai és logikai szükségszerűséggel — a *világfájdalom* korszakának kellett megelőznie.

¹⁵¹ Illyés találó megjegyzése: „A társadalmi rajz nem túlzott, csak zsúfolt.” ILLYÉS GYULA: Petőfi Sándor. Bp. 1963. 247.

¹⁵² A vers valószínűleg ezért nem jelent meg életében, nem pedig a cenzura miatt.

¹⁵³ HORVÁTH JÁNOS: i. m. 163—185.

¹⁵⁴ A politikumot mint a *Felhők* ihlet-forrását hangsúlyozza SÓTÉR ISTVÁN: Petőfi Sándor. Új Hang, 1953. jan. 70—77.; és PÁNDI PÁL: Megjegyzések Petőfi „*Felhők*” ciklusához. It 1953. 124—135.

¹⁵⁵ Ennek oka is objektív: a nemesi ellenzéki politika eredménytelensége. Az 1843—44. évi országgyűlés megfosztotta a költőt illúzióitól: „Te koszorúját eltépted honomnak, Ifjú reménye mit fejére tett; Ezért nem irlak oda tégedet, Hol boldog évim följegyezve vannak.” (Bucsú 1844-től.)

¹⁵⁶ „Álmamban én Rabnemzetek bilincset tördelem!” (Az álom. . . 1846 márc. 10. előtt. — Ez a költemény is tükörvers, az *Álmaim* pozitív párja, s erre a cím hasonlósága is utal.) — „Oh de míg a pohár van kezemben, Nemzeteknek keze van bilincsen. . .” (Dalaim, 1846 ápr. 24. — 30.)

Az átmenetet a világfájdalom és a világszabadság között Petőfi költészetének egy új szava teremti meg. *Részség a hazáért* című versében (1844 dec.) a haza boldogságáért emelt poharat:

..ha, mig részeg vagyok: boldog
Volna a hon csakugyan,
Bár örökké kéne élnem,
Fiuk, nem láthatna éngem
Soha senki józanan.

A *Felhők* idején a hazát, a hont új szó: az *emberiség* váltja fel.

Ki fogja vajon megfejteni
E rejtélyt:
Az emberiségnek könnyei
Lemoshatnák-e az emberiségnek szennyét?¹⁵⁷

(*Ki fogja vajon megfejteni...*)

Hasonló tünődések ugyanebből az időből:

Az emberiség fején hány hajszál van?
S hány gonoszság szívében?

(*Hány csepp van az óceánban...*)

Nem súlyed az emberiség!
Ilyen gonosz vala rég,
Ilyen gonosz már kezdet óta...

(*Nem súlyed az emberiség...*)

Ilyen előzmények után következik — mikor a *Felhők* korszaka már lezárult — a *Részség a hazáért* ellenverse, a *Sors, nyiss nekem tért...* (1846 ápr. 24. — 30.):

Sors, nyiss nekem tért, hadd tehessek
Az *emberiségért* valamit!...

Minden szív-ütésem egy imádság
A *világ boldogságaért*...

Meghalni az *emberiség javáért*,
Mily boldog, milyen szép halál!

Ez, végre már, a világszabadság költőjének hangja, aki életét s halálát immár a legtágabb haza javára szánja fel.¹⁵⁸ Az új gondolat és új kifejezés a közvetlenül ezelőtt keletkezett versben is

¹⁵⁷ Íme a Nemzeti dal motívumának első fölbukkanása! A hasonlóságban a különbség: 1846 márciusában még könnynek, két évvel később már vérnek kell lemosnia a szennyet, a gyalázatot.

¹⁵⁸ Figyelemre méltó, hogy Petőfi e versben halálát keresztfán képzei el, nem csatamezőn, mint korábbi, függetlenségi költeményeiben (Háborúval álmodám..., Ha az isten...). A keresztfa persze jelkép, de mindenesetre a forradalmár halálának jelképe, talán már az apostol-sorsé, mely a vesztőhelyen ér véget. A *Felhők* ciklusban egyszer már használta Petőfi ezt a jelképet: „Fakereszt illet, megváltók titeket!” (Kereszt. 1846 márc. 10. előtt), épp kevéssel azután, hogy ezeket a sorokat írta: „Álmamban én Rabnemzetek bilincset tördelem!” (Az álom...) Ugyanez időben a hóhérpallos, a levágott emberfő, a hóhérkötél: szorongásának makacsul ismétlődő tárgyai. (Oh lány! szemed. . ., Vajon mit ér?, Igazság! Alszol?) Később, a Véres napokról álmodom záró strófájában a két motívum összekapcsolódik (Ha meghalok, ha meghalok A vérpadon vagy csatatéren. . .); az Egy gondolat bánt engemet hősi víziójának színtere viszont a csatásík. Még később, Az apostolban ismét a vesztőhely képzeje foglalkoztatja a költőt.

megvan (*Világgyűlölet*):

...imádkoztatok

Az emberiség boldogságaért,
Hogy most lehessen átkozódnok?

Vagyis néhány nap leforgása alatt Petőfi négyszer írta le azt a jelszót, mely a keserű ihlet időszakából kivezette költészetének új tájaira — fordulópontot egy életműben ennél világosabban kijelölni már csakugyan nem lehet.

Ez a fordulat nagy hirtelenséggel jött, s ezért sajátos magyarázatra szorul.

Néhány hete a költő még a kétségbeesés legmélyebb örvényében fuldokolt. A *Felhők* utolsó darabjában megátkozta a kezet, mely bölcsőt készített számára, és azt a kezet áldotta, mely koporsóját faragja ki majd (*Átok és áldás*. 1846 márc. 10. előtt). S miután lezárta e köteté kéziratát, még egyszer összefoglalta témáit. Ez az összefoglaló igény figyelemre érdemes vonása Petőfi ihletének. A *Felhők* sorozata előtt az *Álmos vagyok és mégsem alhatom* és az *Álmaim* című versekben egyesítette a ciklus főbb motívumait; a sorozat után ismét egy költemény-pár, a *Mért vagyok én még a világon* (1846 márc. 10. — ápr. 10.) és a nyomban ezután keletkezett *Minden virágnak tölti be ugyanezt a szerepet*. E két-két vers mintegy bekeretezi a ciklust, talán nem is szándékosság nélkül. A *Mért vagyok én még a világon* soraira a kietlen csüggedés árnya borul:

Mért vagyok én még a világon, hisz már
Láttam mindent, mi látható van itt;
Látám a jónak örökös bukását
S a rosznak örök diadalmaid.

Hallottam már az éhezők nyögését
S dorbézolási kurjantásokat,
Hallottam már a csalogányt dalolni
És csörömpölni a rabláncokat.
Tudom, hogy így volt ezredév előtt s hogy
Ezred múltán is ekkép lenni fog...¹⁵⁹

A befejező strófában, mely Petőfi remekléseinek egyike,¹⁶⁰ a költő a *Felhők* idején már invokált fergeteghez¹⁶¹ folyamodik:

¹⁵⁹ Vö. az *Álmaim* két sorával: „... amiket szemlélek álmaimban, Történnek egyre és történtenek.”

¹⁶⁰ Ezt Horváth Jánossal ellentétben mondom, aki az egész verssel meglepő mostohán bánt: „Valami absztrakt, a levegőben lógó lyraiság okozza a költemény ki nem elégítő hatását. Nincs benne semmi kézzelfogható, anyagi, életbeli elem... közeledik a szavaló pózhoz.” (I. m. 198—199.) Horváth János csak a személyes élmények lírizmusára volt fogékony, a politikát nem ismerte el egyenrangú ihletforrásnak, ezért aztán számára az éhezők nyögése és a csörömpölő rablánc is csupán absztrakció!

¹⁶¹ A motívum a *Felhők* ciklusban is *vers végén* áll: „Hatalmas fergeteg! ki nem szakíthatod Az emberi szívből a bánatot —” (Oda nézzetek!) Megjegyzendő, hogy már a legkorábbi költemény, melyben a *Felhők* hangja szól (Az utósó ember. 1845 szept. 10.—24.), *szélvész* alakjában idézi meg a halált, s ugyancsak befejezésül:

Bátran jöhetsz. Meg nem támadlak.
Hagyom magam. Erőtelen hang
Leszek. Te szélvész légy. Sodorj el,

Ez a szélvész, ez a fergeteg, a ciklust megelőző, ill. hangulatát továbbrezgetető versekben, újhajtja a világfájdalmas korszak gomolygó felhő-darabjait. (Az idézett sorokban az elcsukló, rövid mondatok, a csodálatos és — ez időtt nagyon merész! — enjambement külön méltatást érdemelnének.)

Szakadj meg, szívem! Hagyj el engem, élet!
 Fogadj öledbe, mély öledbe, föld!
 Borúlj reám, sír! és te, fergeteg, jőj,
 Hogy rólam a sírhalmot elsöpörd!
 Söpörd el s szórd ki összeporlott csontom,
 S szórd el csontommal hírem-nevemet...
 Ne tudja senki se, hogy egykor ilyen
 Megátkozott teremtmény létezett!

A soron következő versben (*Minden virágnak...*) — és ez már elejétől végéig remek¹⁶² — az utolsó szakaszt ismét a fergeteg bűgása tölti be:

Nem jó megnézni senki siromat.
 Meglátogatni csak te fogsz, hogy elzúg
 Testvéri búdat, éji fergeteg,
 Testvéri búdat, mert hiszen testvére
 Voltál te lelkelem érzeményinek!

A két költeményt nemcsak a fergeteg motívuma kapcsolja össze; azonos a versformájuk, a terjedelmük,¹⁶⁸ azonos a művészi technikájuk: az ismétlődő szavak s félsorok sokasága, mely gyászzenei monotoníával terül szét; még ezeknek az ismétlődéseknek a száma is azonos a két versben: tizenkettő!¹⁶⁴ Közös vonásuk az is, hogy mind a két vers egy-egy későbbi forradalmi költeménnyel tart motívum-rokonságot. A *Mért vagyok én még a világon* keserű állítását

Látám a jónak örökös bukását
 S a rossznak örök diadalmait

egy év múlva, 1847 áprilisában *Az ítélet* sorai cáfolják meg:

Két nemzet lesz a föld ekkor, s ez szembe fog állni:
 A jók s a gonoszak. Mely eddig veszte örökké,
 Győzni fog itt a jó.

A *Minden virágnak* vígasztalan szomorúsága

...ültetni nem fog senki egy virágot
 A sírra, amely rajtam domborúl

a *Nemzeti dal* záró szakaszában engesztelődik ki:

Hol sírjaink domborulnak,
 Unokáink leborulnak...

¹⁶² Ezúttal Horváth János is hajlandó a költeményt „őszinte vallomás”-nak elfogadni (i. m. 168.), de mást, mint a kielégítetlen szerelemvágy megnyilatkozását, nem lát benne, és a vers kulcs-sorát („Sötét eszmém hollóserge”) csak Shakespeare-reminiszcenciaként említi (i. m. 175.).

¹⁶³ Négy-négy nyolcsoros szakasz, egyforma rímképlet, szótagszám és ritmus.

¹⁶⁴ Ez már csakugyan meglepő, és azokra a titkos és makacs szimmetriákra emlékeztet, melyeket Lendvai Ernő mutatott ki Bartók műveiben. (LENDVAI ERNŐ: Bartók stílusa a „Szónáta két zongorára és ütőhangszerekre” és a „Zene húros-, ütőhangszerekre és celestára” tükrében. Bp. 1955; és: Bartók dramaturgiája. Színpadi művek és a Cantata profana. Bp. 1964.) A példa nem egyedül álló Petőfinél; hadd utaljak, ezúttal elemzés nélkül, az Egy gondolat bánt engemet kiszámítottan tökéletes geometriájú szerkezetére. — Horváth János annyira nem vette észre a *Mért vagyok én még a világon* és a *Minden virágnak* szoros összetartozását, hogy könyve más-más fejezeteiben (VIII. és XI.) tárgyalja őket!

E motívum-egyezések, ellentétes hangulatú töltésükkel, kitűnően szemléltetik: a reménytelen-
ség micsoda mélyéből kellett a költőnek a forradalmi eufória csúcsaira emelkednie.

S a fölvezető út roppant meredek! A *Mért vagyok én még a világon* és a *Minden virágnak* 1846 március 10 és április 10 között kelt Pesten; *egy hónap múlva*, április 24 és 30 között, ugyancsak Pesten, már a következő versek teremnek: egy Béranger-fordítás (*A jó aggyasztán*, ezzel a figyelemre méltó sorral: „Szabadságában a világ megújul”), a *Világgyűlölet* és a *Sors, nyiss nekem tért* (az emberiség boldogságának már idézett motívumaival) s a *Dalaim* („De mit tőr a szolgaságnak népe?”). Újabb *egy hónap múlva* pedig, május 22-én, Dömsödön, Petőfi megírja első nagy forradalmi jóvendölését (*Levél Várady Antalhoz*).¹⁶⁵

A hirtelen változás okáról Petőfi többféleképpen szölt. Még a fordulat előtt, Szalkszentmártonban, a zsenge természetfől és a magánytól várt orvoslást vagy inkább csak feledést.¹⁶⁶ A *Világgyűlölet* szerint kortársai, a „bitang” fickó-poéták divatból szenvedelt „Byronképei” szeretették meg vele újra az életet. Az *Úti levelek* XVIII. darabjában Dumas olvasásának tulajdonított gyógyító hatást: „Valaha roppant ember- és világgyűlöló voltam, annyira, hogy a föld egy óriási szemétdombnak tetszett előttem, mellyen az emberek mint undorító féreg-milliárdok nyüzögnek; hogy e nyavalyából kigyógyultam: nem egészen, de nagy részben Dumasnak köszönöm, ő segített levenni orromról az epéből készült sárgazöld pápaszemet, az ő munkáinak olvasása után kezdtem eszmélni, hogy talán még is szép a világ.” Egyik állítást sincs okunk kétségbe vonni, de nyilvánvaló, hogy valamennyi csupán részigazságot tartalmaz.¹⁶⁷

A szakirodalom sokáig tanácstalanul és tétlenül állt Petőfi költészetének és világnézetének fordulata előtt; figyelmet érdemlő magyarázattal csak újabban próbálkozott Pándi Pál, Sötér István és Turóczy-Trostler József.¹⁶⁸ Mind a hárman abból indultak ki, hogy a fordulatot valamely forradalmi szellemű olvsmánynak kellett előkészítenie, s ezt az olvsmányt mind a hárman a francia politikai irodalomban keresték. A föltevés logikus: fejlődése belső törvényeitől igazgatva, pusztán hazai ösztönzések hatása alatt, Petőfi csak az ellenzéki költészet útját s a világfájdalom örvényeit járhatta meg, innét önerejéből, Münchhausenként, fölemelkednie nem lehetett; eljuthatott, már a *Felhők* korszakában, az emberi

¹⁶⁵ A két pesti tartózkodás közt Petőfi két hetet Szalkszentmártonban töltött. Ez a kirobbanó fordulat előtti szélségsend ideje; verstermése, mondhatni, semleges: két halálos végű elbeszélő költemény (*A szerelmes tenger*, Szilaj Pista); két szép, csitító-csituló hangulatú vers az enyhülést adó magányról (*Elhagytam én a várost* . . . , Erdőben); az első Béranger-fordítás (*Gyermekkori emlékek*); egy — mint Illyés írja (i. m. 260.) — „soha sehoh idézni nem szokásos remekmű”, a világfájdalmas korszak melankóliává szelídült végső kicsengése (*Mint felhők a nyári égen* . . .); és két üde népdal, szerelemvággyal átszótt (*Zöldleveses, fehér* . . . , *Rég elhúzták az esteli harangot* . . .).

¹⁶⁶ „Azért jövök, hogy szívem, Mit a bú s a harag Oly feketére feste, E gyászruhát levesse, S mosolyogjon újlag. Gyógyulj meg, én szívem. . .” (*Elhagytam én a várost* . . .), „. . . e magányba én Feledni jöttem.” (*Erdőben*) — A Várady Antalhoz írt verses levél már a remény beteljesülésétől szól: „Ujjászülettem. . . a falusi lég, a Sötét erdőknek zúgó lombjai, Lombok felett a csattogó madár, A fák alatt a hallgatag virágok Föléleszték elájult lelkemet. . .”

¹⁶⁷ Erre maga Petőfi is utal: „nem egészen, de nagy részben Dumasnak köszönöm. . .” Az *Úti levelek* idézett mondatában egyébként azt tartom a leginkább figyelemre méltónak, hogy világnézete megváltozását Petőfi *könyvtéménnyel* hozza kapcsolatba.

¹⁶⁸ PÁNDI PÁL: Megjegyzések Petőfi „*Felhők*” ciklusához. It 1953. 124—135. — SÖTÉR ISTVÁN: Petőfi a *Felhők* után. In: *Romantika és realizmus*. Bp. 1956. 135—153. (A tanulmány 1954-ből való.) — TURÓCZY-TROSTLER JÓZSEF: Petőfi világirodalmi jelentőségéhez. (A Petőfi politikai költészete európai szemmel c. fejezet.) MTA I. OK 1955. 297—304. Ugyanitt Sötér István és Pándi Pál hozzászólása és a szerző válasza: 351—355, 355—359, 361—367. (Turóczy-Trostler tanulmánya Magyar irodalom — világirodalom c. könyvének II. kötetében is megjelent.) A három értekezéssel nem keletkezésük időrendjében foglalkozom. — Megemlítenéd még: MEZŐSI KÁROLY: Petőfi és családja Dömsödön. Pest Megyei Múzeumi Füzetek I. (1964). E tanulmány Petőfi forradalmiságát személyes életviszonyaival, a család anyagi romlásával magyarázza. — A régebbi szakirodalomra nézve I. MARÓZ KÁROLY: Fejezetek a Petőfikérdéshez. It 1913. 13—33, 70—92.

ség gondján való tépelődésig, de tépelődéseire választ csak forradalmi ideológiától, külföldről kaphatott. A fordulat gyors lezajlása minden ellenkező nézetet kizár.

Turóczi-Trostler József ezt az ideológiát a saint-simonizmusban vélte megtalálni. Érvei: ez volt „a legnépszerűbb szocialista utópia”;¹⁶⁹ Petőfi költészete és a saint-simonizmus „néhány feltűnő terminológiai egyezés”-t mutat; az evilági paradicsomi boldogság jóslatgátása közös vonás Petőfi és a saint-simonisták írásaiban. Egyik érv sem állja meg a helyét. Amikor Petőfi olvasni, a világban tájékozódni kezdett, a saint-simonizmus már rég elvesztette egykori életerejét, Európa-szerte kiszorult az érdeklődés teréből, híveinek nagy többsége elpártolt tőle, maga Enfantin is felhagyott minden propagandával.¹⁷⁰ A magyar lapok a negyvenes években is közöltek ugyan cikkeket a saint-simonizmusról, s ezek bizonyára nem is kerülték el Petőfi figyelmét, de a harmincas évek elején burjánzott eredeti saint-simonista röpirat-literatúra termékeihez már nemigen juthatott hozzá, arra pedig senki sem gondolhat komolyan, hogy valamely compendiumszerű ismertetés elolvasása elegendő volt világnézetének irányát megváltoztatni. Saint-simonista terminológiának nyoma sincs műveiben. A saint-simonisták legjellemzőbb szava az „oisif” (dologtalan), szembe állítva az „industriel” vagy „producteur” (termelő) szavakkal. Petőfi sosem használta ezeket az ellentétpárokat, márpedig ezek annyira lényeges tartozékai a saint-simonizmusnak, hogy ahol hiányoznak ott hatásáról nem szabad beszélni.¹⁷¹ Ugyanez áll a híres jelmondatra, mely a legszámosabb és legszegényebb osztály anyagi és erkölcsi helyzetének megjavítását tűzte ki célul.¹⁷² Petőfi nem irt le hasonló kifejezést.¹⁷³ Ami pedig az eljövendő boldog kor próféciáit illeti, azokat Petőfi akárhány más korabeli francia szerzőnél megtalálhatta, nemcsak a saint-simonistáknál. Különben is Petőfi az általános

¹⁶⁹ Ez az állítás nyilván azt hivatott sugallni, hogy Petőfi legkönnyebben a saint-simonizmus tanait ismerhette meg.

¹⁷⁰ A saint-simonizmus tengernyi irodalmából itt csak a néhány legfontosabb könyvre hivatkozom: SÉBASTIEN CHARLÉTY: Histoire du Saint-Simonisme (1825—1864). Paris, 1931². (Első kiadása: 1896.) — HENRI LOUVANCOUR: De Henri de Saint-Simon à Charles Fourier. Etude sur le socialisme romantique français de 1830. Chartres, 1913. — Doctrine de Saint-Simon. Exposition. Première année. 1829. Nouvelle édition publiée avec introduction et notes par C. BOUGLÉ et ELIE HALÉVY. Paris, 1924. — HENRY-RENÉ D'ALLEMAGNE: Les Saint-Simoniens. 1827—1837. Paris, 1930. — A saint-simonizmus irodalmi hatásáról: C. L. de LIEFDE: Le Saint-Simonisme dans la poésie française entre 1825 et 1865. Haarlem, 1927. — H. J. HUNT: Le socialisme et le romantisme en France. Etude sur la presse socialiste de 1830 à 1848. Oxford, 1935.

¹⁷¹ Mint az idézett kifejezések is mutatják, a saint-simonizmus, még inkább magának a mesternek, Saint-Simonnak tana, ökonómiai fogantatású: az emberiség boldogságát az ipar, a többtermelés megszervezése révén kívánta biztosítani. Az ilyen *közgazdasági* megfontolások meglehetősen idegenek Petőfi *politikus* gondolkodásmódjától.

¹⁷² „Toutes les institutions sociales doivent avoir pour objet l'amélioration physique et morale de la classe la plus nombreuse et la plus pauvre.” (A jelszó előzményét l. Saint-Simon Nouveau Christianisme c. munkájában.)

¹⁷³ Mások igen. Eötvös egyik kései jegyzete, melynek a Communismus címet adta, így szól: „Egészen helyes nézet, hogy a polgári társaságnak legmagasabb célját csak a lehető legnagyobb szám anyagi jólétének s szellemi kifejlődésének biztosításában kereshetjük.” BÁRÓ EÖTVÖS JÓZSEF: Naplójegyzetek — Gondolatok. 1864—1868. Közzéteszi LUKINICH IMRE. Bp. 1941. 141—142. Ugyanitt a 143. lapon: „... a birtokjognak teljes megszüntetését jogosnak ismerjük, ha az állam polgároknak legnagyobb számának anyagi jóléte s szellemi emelkedése azt kívánja”; és „A polgárok legnagyobb számának anyagi jóléte azon tárgyaknak bőségétől függ, melyek jólétekre szükségesek.” Ezek kétségtelenül saint-simoni eredetű gondolatok és *kifejezések*, és Eötvös csakugyan olvasta Saint-Simont: műveinek 1841. évi kiadása fennmaradt könyvhagyatékában. Felbukkan a saint-simonista szóhasználat Vörösmartynál is: „Hol a nagyobb rész boldogsága?” (Gondolatok a könyvtárban) és Kossuth 1833 elején kelt politikai kéziratában: „... a nép leghasznosabb, *legszámosabb, legszegényebb*, legterheltebb, legtiszteletré méltóbb osztályának polgári léte egy országgal egyenlő figyelmet nem érdemel?” (KOSSUTH LAJOS: Ifjúkori iratok, Törvényhatósági Tudósítványok. Sajtó alá rendezte BARTA ISTVÁN. Bp. 1966. 381.) Itt most korántsem azt akarom bizonyítani, hogy e három szerző saint-simonista volt, hanem csak példákat mutatok arra, hogyan fest a saint-simoni terminológia korabeli magyar szövegben. De hol van ehhez hasonló Petőfinél?

boldogság bekövetkezését csak véres forradalom árán remélte, s hogy e meggyőződése elüt a saint-simonisták békés tervezetétől, elvileg forradalomellenes ideológiájától, arra Turóczi-Trostler is rámutatott. Volt ugyan idő, amikor a saint-simonisták nem idegenkedtek a forradalmi háborútól: 1831-ben azt tanácsolták Lajos-Fülöpnek, fegyverrel szabadságra fel Európa népeit, s azután lásson hozzá Saint-Simon ipari rendszerének megvalósításához,¹⁷⁴ eza vélekedés azonban csak rövid epizód volt történetükben, a távoli gondolat aligha ért el Petőfihez, és Turóczi-Trostler sem sorolja érvei közé.¹⁷⁵

Pándi Pál magyarázata tágabb körű, mint Turóczi-Trostleré. Szerinte is: „Az utópista szocialista tanítások hatása érezhető Petőfi költészetén. Először és erőteljesen éppen Várady Antalhoz írott költői levelében.”¹⁷⁶ — emellett azonban a francia forradalom történetíróinak hatásával is számol,¹⁷⁷ s a világnézeti fordulat előidézésében, meggyorsításában, a galíciai parasztfőlkelésnek is szerepet tulajdonít. A galíciai események természetesen megrázták a magyar közvéleményt,¹⁷⁸ s 1846 március elején a párizsi tőzsdén már azt beszélték, hogy hazánkban is fegyveres mozgalmak törtek ki.¹⁷⁹ A magyar galíciai hírek hatása, amennyire felrázó, legalább annyira dermesztő is volt. A bécsi sajtó sietett a lengyel nemesek főlkelését kommunista merénységnek híresztelni,¹⁸⁰ s aligha véletlen, hogy Gorove István, az ellenzék tekintélyes tagja, épp ekkor tartotta szükségesnek, hogy az Akadémiában a kommunizmus „csalóka színei”-ről értekezzen.¹⁸¹ Az a tény pedig hogy a galíciai parasztláz szembefordultak függetlenségük harcban álló földesuraikkal, és az újságok megteltek a vérengzések, majd a nemesi mozgalom elfojtása után a kemény megtorlás, a halálos ítéletek híreivel, az már minden

¹⁷⁴ A saint-simonisták ezt a programot, nyilván a francia ellenzék háborús követeléseinek hatására, *Le Globe* c. lapjukban fejtették ki. Innen idéz D'ALLEMAGNE (i. m. 196, 197, 193.) néhány igen érdekes mondatot: „Qu'elle [la France] proclame que la guerre est une affreuse nécessité, mais qu'elle a mandat pour établir à tout prix une paix véritable et par conséquent pour effacer la féodalité; et si un dernier choc devient indispensable, qu'une fois victorieuse elle ne foule pas ses ennemis aux pieds; qu'elle leur arrache leur épée, qu'elle la jette loin avec la sienne propre, qu'elle les relève et les embrasse, qu'elle les initie à ses sentiments et à ses pensées, qu'elle les associe à ses efforts; qu'elle ouvre ainsi une ère nouvelle où les épées seront forgées en soc de charrues et où l'ambition des nations réunies en une vaste famille sera de se livrer en paix aux travaux créateurs de la science et de l'industrie.” *Le Globe*, 1831 jan. 6.) „Qu'une dernière fois elle [la France] se promène à travers l'Europe en deuil. . . L'heure a sonné du dernier sacrifice. Mais dans cet affreux cataclysme les privilégiés féodaux périront, les barrières qui séparent les castes et les peuples seront abaissées et la flétrissure imprimée aux prolétaires sera effacée. . . Place, place à la guerre! car lorsqu'elle aura plongé l'Europe dans le silence et l'affliction, une grande voix se fera entendre, voix consolatrice, qui dira à tous: Le règne de Dieu est arrivé; tous les peuples unis dans son sein ne seront qu'une seule famille.” (*Le Globe*, 1831 aug. 7.) „Sire, cette guerre sera la dernière; ce sera la séparation entrée le passé et l'avenir. . .” *Le Globe*, 1831 aug. 8.) — Ezek a gondolatok — Eugène Pottier *Internacionáljának* figyelemre méltó és eddig nem méltányolt előzményei — kétségtelenül rokonok Petőfi forradalmi jóslataival és sürgetéseivel; de hogyan szerezhetett volna tudomást róluk? Nehéz elképzelni, hogy Petőfi a negyvenes évek derekán az 1831. évi *Le Globe* példányait olvasta.

¹⁷⁵ Annak ellenére, hogy ismerhette a saint-simonista politikának ezt a szakaszát, mert d'Allemagne könyvéről legalább is tudott: bibliográfiájában kétszer is említi. (*Magyar irodalom — világirodalom*. II. köt. 745, 746.)

¹⁷⁶ A megfogalmazás túl általános: nem derül ki belőle, a korai szocializmus sokféle és gyakran ellentétes változata közül melyikről van szó. Pándi név szerint Saint-Simon, Fourier-t, Owent, Lamennais-t, Sismondit és a chartistákat említi; ennyi egyszerre egy kicsit sok. Nyilvánvaló, hogy csak jelezni akarta a szellemi légkört, melyben a reformkor értelmiségének java, tehát Petőfi is élt.

¹⁷⁷ Mint bizonyosat — bár bizonyítás nélkül — állítja, hogy Petőfi Pálffyval „Dömsödön együtt olvasott és tanult. . . A francia forradalom történetét tanulmányozták. . .”

¹⁷⁸ „A szomszéd Galliczia forrongó állapotáról naponként érkező zavaros és bizonytalan hírek élénk figyelem tárgyát teszik jelenleg fővárosunk lakóinál.” *Pesti Hirlap*. 1846 márc. 5. 149.

¹⁷⁹ *Pesti Hirlap*. 1846 márc. 20. 195.

¹⁸⁰ *Pesti Hirlap*. 1846 márc. 3. 148.

¹⁸¹ *Pesti Hirlap*. 1846 márc. 17. 185.

volt, csak nem lelkesítő. Mindebből persze lehetett forradalmi következtetést levonni; de ezt a következtetést csak forradalmár vonhatta le. Petőfi azonban galíciai dráma idején még világfájdalmával küzdött, s nehéz a lengyel eseményekben olyan mozzanatot lelni, amely éppen arra indíthatta volna, hogy világfájdalmát félretéve megbékéljen a világgal, és gyötrelmes hangulatát nagyhirtelen forradalmi optimizmussal cserélje föl. Nem gondolom persze, hogy a galíciai események közömbösen hagyták, hiszen a lengyel szabadság iránti érdeklődésének már korábban is tanújelét adta.¹⁸² Lengyel szimpátiáját a galíciai hírek nyilván fokozták, s nem lehetetlen, hogy az a titkosrendőri jelentés melyet Tábori Kornél nyomán emlegetni szokás, tartalmaz valami igazat, amikor Petőfit azzal vádolja, hogy felhívást készített a lengyelek megsegítése végett. Ezt a felhívást azonban a világnézeti fordulatnak meg kellett előznie, a költő e forradalmi lépése a hangulatváltozásnak csak következménye, nem pedig oka lehetett, s ezt a jelentés dátuma is megerősíti: 1846 jún. 12. Ha tehát számolnunk kell is a lengyel fölkelés hatásával, csak olyan értelemben, hogy, annak bukása ösztönözhetette Petőfit forradalmi tapasztalatok szerzésére, a győztes francia forradalom tanulmányozására. Bizakodó forradalmisággal a galíciai ügy nem tölthette el verseit; inkább arra lehetett volna alkalmas, hogy elemeiből *Az apostol* korai tragikus változatát alkossa meg.

Petőfi világnézeti fordulatának magyarázóik közül Sőtér István adta elő a magában véve is legvalószínűbb véleményt. Az utópista szocialisták hatásának lehetőségét nem utasította el, de nagyon is jogos kérdőjelet fűzött hozzá:¹⁸³ majd Lamennais esetleges ösztönzésére utalt; végül így érvelt: „... a *Várady Antalhoz* szóló költemény ugyancsak túlmutat mind Lamennais-n, mind az utópista szocialistákon. Talán még a francia forradalom liberális történetírói is többet nyújthattak neki e téren!” Ez a föltevés csakugyan logikus: ahol egy világnézet forradalmi átalakulásáról van szó, a leginkább kézenfekvő azt a forradalom eszméinek hatásával magyarázni, és Sőtér elgondolását, annak a ténynek ismeretében, hogy a költő Cabet olvasója volt, csak annyiban kell kiigazítani, hogy az általa föltételezett olvasmány több mint liberális mű — kommunista forradalomtörténet volt, olyan könyv, amely egyszersmind a kor egyik legmerészebb szociális elméletét is közvetítette Petőfihez, vagyis a jövő felé vonta tekintetét.

A magam részéről most már csak azt kell bizonyítanom, hogy Cabet olvasásának nyoma valóban megmutatkozik a fordulatot jelző dömsödi versekben.

Bizonyítéskul idézem a *Száműztem magamat* utolsó szakaszát:

Megengesztelt szívem egy zöld olajfa-ág!...
Minden tőled kapott sebem felejtve van;
Megbékülő jobbom fogadd el, oh világ,

Nem volnál rossz, ha nem volnál boldogtalan.
Boldogtalan vagy s én sajnállak tégedet,
S akit sajnálunk, azt gyűlölnünk nem lehet.

Hasonló sorok a verses levélben, immár forradalmi következtetéssel:

Nem gyűlölöm, mint eddig a világot:
Már csak haragszom rája, csak haragszom...

¹⁸² Három szív története c. versének (1845 szept. 10–24.) hazátlan lovagja — mint már PÁNDI PÁL figyelmeztetett rá (Petőfi Sándor Összes Művei. Magyar Klasszikusok. Bp. 1955. I. köt. 599.) — nyilvánvalóan lengyel emigráns; tévedett tehát Kovács Endre, amikor ezt írta: „Petőfinek 1848 előtt kialakult oeuvre-jében nem találkozunk lengyel témákkal.” (KOVÁCS ENDRE: A lengyel kérdés a reformkori Magyarországon. Bp. 1959. 398.)

¹⁸³ „... az utópista szocialisták feltételezett olvasása éppen nem indokolná a várt »vér-özön« képét [a Várady Antalhoz írt verses levélben] — már sokkal inkább az »isten képihez« hasonló emberek említése.”

Hogy olyan gyáva, hogy föl nem kiált
Elzárt, elorzott boldogságaért...¹⁸⁴

Az a determinista felfogás, hogy a világ s az emberek azért rosszak, mert a körülmények, a hibás nevelés, a tökéletlen társadalmi szerkezet tették őket azzá, alaptétele Cabet gondolatrendszerének,¹⁸⁵ sűrűn hangoztatta az *Histoire populaire*-ben is,¹⁸⁶ és nem hiszem, hogy vakmerőség volna Petőfi idézett soraiiban Cabet könyvének egyenes hatását látni.¹⁸⁷ Igaz, Cabet és Petőfi fogalmazása a rokonság mellett különbséget is mutat: Petőfi nem beszél nevelésről, Cabet-nál hiányzik a boldogtalanság említése; de — gondolom — nem is várja el senki a költőtől, hogy versben is szóról szóra fordítsa olvasmányát, mint jegyzeteiben tette. S a világ boldog vagy boldogtalan voltán való tündődés éppen nem idegen Cabet művének szellemétől, sőt bizonynal ez volt az első könyv, amelyben Petőfi a boldogságról mint az emberiség céljáról a francia forradalom szereplőinek messzehangzó kijelentéseit olvashatta: „Minden társadalom célja az általános boldogság...” (Mounier); „Az a legtökéletesebb alkotmány, amely a lehető legnagyobb boldogságot nyújtja a társadalomnak és az egyéneknek...” (Vergniaud); „A boldogság új eszme Európában!” (Saint-Just).¹⁸⁸ Ezek a kitörölhetetlen olvasmányemlékek Az *apostol* írásakor is hatottak:

Mi célja a világnak?
Boldogság! s erre eszköz? a szabadság!

Forma tekintetében e két sort a 48-as forradalmi káték ihlették,¹⁸⁹ de a tartalom magvát Cabet könyvében találta meg a költő, Vergniaud idézett szavainak folytatásában: „Ez a boldogság

¹⁸⁴ A forradalmi következtetés, a premissza nélkül, már a Dalaimban megvan: „De mit tőr a szolgásgának népe? Mért nem kél föl, hogy láncát letépje?”

¹⁸⁵ „Notre funeste organisation sociale ne peut enfanter que des vices...” (Voyage en Icarie. Paris 1842, p. 225.) „Piches et pauvres pourraient-ils être autre chose que ce que cette malheureuse éducation les avait faits?” (i. m. 332.) — A gondolat rousseau-i rokonságát aligha kell bizonyítani; fontosabb a különbség: Cabet nem civilizáció-ellenes; a rosszat politikai tényezőnek tulajdonítja.

¹⁸⁶ A világtörténet lapjait bemocskoló mézszárlásokkal kapcsolatban: „Ce sont surtout les vices de l'ancienne organisation sociale et politique avec son principe d'égoïsme qui sont la CAUSE originelle de toutes ces horreurs...» (III. 117.)... quelque déplorables que soient les fautes, les torts, le crime même si l'on veut, des Girondins, c'est un fait auquel il faut bien se résigner;... au lieu de nous en irriter ou de nous en étonner ou d'en gémir inutilement, remarquons toujours que c'est l'inévitable conséquence des vices de l'organisation sociale...» (III. 328.) Ismét a girondiakról: „Regrettons qu'un grand défaut ou une grande erreur ait paralysé leurs talents et leurs vertus;... gémissons sur les imperfections de l'Humanité et sur le hasard qui n'a pas donné, à cette époque, des hommes plus parfaits; mais plaignons-nous surtout (et c'est là que nous en reviendrons toujours), plaignons-nous de l'organisation sociale et de l'éducation, dont les vices sont la cause de presque tous les malheurs de l'Humanité!” (III. 458.) Ez utóbbi idézetben fölhívom a figyelmet a *sajnálkozásnak* Petőfi versével egybeeső motívumára!

¹⁸⁷ A roszsz a társadalom terméke: ez a gondolat Petőfi novelláiban is visszatér. Pl.: „A legelfajultabb lélek is tiszta volt születésekor, mint a még útban levő hó, mely csak akkor válik sárrá, ha már földre hullott, s ott lábbal tapodták. Ilyen a világ! akik roszak közöttünk, mi magunk tettük őket roszakká.” (A fakó leány s a pej legény.)

¹⁸⁸ Mounier: „Le but de toutes les Sociétés étant le bonheur général...” (I. 247.) Vergniaud: „La Constitution la plus parfaite sera celle qui fera jouir de la plus grande somme possible de bonheur le Corps social et les individus qui le composent...” (III. 471.) Saint-Just: „... le bonheur est une idée neuve en Europe!” (IV. 11.)

¹⁸⁹ Pl. BIRÁNYI ÁKOS: „Mi az emberi nem rendeltetése? Az emberi nem rendeltetése: lehető legnagyobb mértékben boldogulás a földön. Mellyek azon eszközök, mik által az emberi nem tökéletesen boldogulhat? Szabadság, egyenlőség, testvériség.” (Köztársasági káté. Pesten 1848. 5.) — Érdekes, hogy Petőfi megfogalmazása versben kátészerűbb, mint választási felhívása politikai prózájában: „... minden nemzetnek ez a két főcélja: boldogság és szabadság.”

nem lehetséges szabadság, egyenlőség s igazság nélkül...¹⁹⁰ Robespierre egyik mondata pedig még költői képet is sugallhatott neki: „Művünket vérünkkel pecsételve meg, hadd láthassuk legalább az általános boldogság hajnalának fényeit...¹⁰¹ — együtt van itt a verses levél jövőndőlésének két fő eleme: a dicső napoknak fényes hajnala s annak ára, a vér.

Az *Histoire populaire* hatása nemcsak az episztola forradalmi víziójában mutatható ki, hanem enyélgő-oktató hangú első részében is. A költő itt arra inti barátját, Várady Antalt, ne párbajozzék, mert

Ki tudja, mit hoz a kétes jövőndő,
Mely álmainknak legkedvesbiké,
S akkor hazánknak ránk szüksége lesz.

Petőfit gyakran foglalkoztatta a párbaj témája, s nem lehet mondani, hogy mindannyiszor ellenezte volna. A *hóhér kötele* főszereplője amerikai párbajt vívna; Ternyei vonakodik, de gyávaságból, s ezért a regényíró megvetéssel sújtja. Egyik versében (*Mi lárma ez megént?* 1847 jún.) Petőfi maga fenyegeti meg ellenfeleit kardjával; Nagy Károlyt, a követválasztási kudarc után, csakugyan ki is hívta.¹⁹² Mindezzel nem azt akarom állítani, hogy a költő lelkes híve volt a párbajnak, hanem csupán azt, hogy a verses levél e tekintetben egyszerű különvéleményt képvisel, s már csak ezért is gyanús, hogy valamely kívülről kapott ösztönzés hatása alatt. A párbaj elítélése sűrűn felhangzó szólama volt a korabeli francia republikánus sajtónak;¹⁹³ szomorú tapasztalatok készítették reá. 1834-ben Bugeaud tábornok párbajban megölte Dulong baloldali politikust;¹⁹⁴ 1836-ban az ellenzék egyik vezére, Armand Carrel esett áldozatul Emile Girardin golyójának.¹⁹⁵ Ez az utóbbi eset különösen nagy port vert föl, mert a reublikánus pártot sokat ígérő reménységétől fosztotta meg; híre Magyarországra is eljutott,¹⁹⁶ s Petőfinek bizonyosan tudnia kellett róla, hiszen Carrel egyik művét meg akarta szerezni magának. Nyilván Cabet-t is ezek az események indították arra, hogy a párbaj ellen állást foglaljon. 1841-ben őt magát is párbajra hívta ki egyik politikai ellenfele; Cabet a kihívást nem fogadta el, s e döntését azzal okolta meg, hogy politikus, akire hazájának szüksége van, nem kockáztathatja életét.¹⁹⁷ Ezt a históriát Petőfi valószínűleg nem ismerte, Cabet azonban már előbb, az *Histoire populaire*-ben is hangoztatta párbaj-ellenes véleményét. Erre a francia forradalom két epizódja adott alkalmat: Barnave és Cazalès, illetőleg Charles Lameth és de Castries párbaja. Cabet mind a kétszer éles szavakkal kelt ki a hazafiak életét veszélyeztető barbár szokás ellen,¹⁹⁸ s e soraira emlékezhetett Petőfi az episztola írásakor.

¹⁹⁰ „Ce bonheur ne peut exister sans Liberté, sans Égalité, sans Justice. . .” (III. 471.)

¹⁹¹ „. . .qu'en scellant notre ouvrage de notre sang nous puissions au moins voir briller l'aurore de la félicité universelle! . . .” (IV. 9.)

¹⁹² 1848 jan. 2-án Aranyhoz írt levelében Petőfi, persze tréfásan, az istennel kíván duellálni.

¹⁹³ L. pl. Raspail cikksorozatát az 1834. évi Réformateurben. (GEORGES DUVEAU: Raspail. Paris, 1948, p. 26.)

¹⁹⁴ PATRICK KESSEL: Moi, Maréchal Bugeaud (Un soldat de l'ordre). Paris, 1958, p. 36.

¹⁹⁵ R.—G. NOBÉCOURT: La vie d'Armand Carrel. Paris, 1930¹¹.

¹⁹⁶ A Társalkodó 1840. évi 82, 89, 91, 92. és 94. száma ismertette Armand Carrel életrajzát. A Tudománytár 1841. évfolyamában D. I. (Dobrosi István?) írt róla.

¹⁹⁷ „Quand la guerre étrangère menace la Patrie, quand l'Aristocratie Européenne menace la Démocratie Française, quand le Despotisme et la Tyrannie menacent partout la Liberté, quand la France n'a pas trop du dévouement de tous ses enfants, est-il permis au vrai patriote de désertir son poste?” Douze lettres. . . , p. 33.

¹⁹⁸ „. . . tous les écrivains patriotes s'accordent pour flétrir le duel comme un vice aristocratique, sorti de la féodalité.” (II. 12.) „. . . la Cour imagine de faire tuer en duel les Chefs de la Gauche. En conséquence, elle prépare un grand nombre de spadassins qui s'exercent longtemps d'avance, et en fait venir de Suisse une douzaine; puis elle fait provoquer, presque en même temps, C. Lameth, Menou, Barnave, Robespierre, Roederer, Rabaud, Bernard.” (II. 65.) A továbbiakban Cabet előadja, hogy a párizsi nép, a gyilkos tervek miatt érzett haragjában, földülta de Castries herceg házát, a városi előljáráóság pedig a párbaj törvény útján való eltiltását követelte.

Ennyi rokon vonás, sőt szöveghasonlóság *együtt* nem lehet véletlen egybeesés, s ezért mindenkit meggyőzhet arról, hogy Petőfinek az *Histoire populaire*-t a dömsödi versek keletkezésekor már ismernie kellett, s hogy e mű volt világnézeti fordulatainak legfőbb tényezője.

Állításom ellen már csak azt az egyet lehetne fölhozni, hogy Cabet nem hirdetett véres forradalmat, sőt elítélt minden felkelési kísérletet, titkos szervezkedést; miként lehetséges hát, hogy olvasása Petőfire mégis forradalmasítóan hatott? Cabet mint gyakorlati politikus csakugyan elvetette a forradalmi módszereket; de mint ideológus sosem tagadta a forradalom jogosságát! Épp ellenkezőleg, könyve számos helyén hangoztatta: a fölkelés az elnyomók ellen a népek nemcsak joga, hanem szent kötelessége is, „*l'insurrection est le plus saint des devoirs pour un Peuple opprimé!*” (II. 67.)¹⁹⁹ Ikáriai tervét Cabet erőszak nélkül akarta megvalósítani,²⁰⁰ de még e békés utópiában is szerepet kapott a forradalom: Cabet regényes könyvében az egyenlőség és az általános boldogság korszaka véres fölkelés, forradalmi háborúk után következik el, s a hősi harcok emlékéit Ikária lakói minden esztendőben megünnepelik.²⁰¹ A saint-simonizmusnak szerves része volt a forradalom-ellenesség; Cabet ideológiájának nem. És különben is: amit az elhamarkodott fölkelési kísérletek ellen írt, mindössze is csak néhány tucat sor, ellenben az *Histoire populaire* sok száz meg ezer lapja mi más, mint a forradalom apológiája? Petőfire ez hatott, képzeletét ez gyújtotta ki, reménységét ez táplálta: a nagy példa — nem pedig Cabet néhány óvatos kijelentése.²⁰²

Petőfi nem volt szolgálai követő; gondolkodása önállóságának mint költő és mint politikus egyaránt számos bizonyosságot adta. Béranger rajongott Lafayette-ért; Petőfi gúnyosan szolt róla. Cabet elítélte Camille Desmoulin-t mint Danton hívét; Petőfi mégis vele azonosította magát (*Halhatlan a lélek*. . . 1846 nov. 20. után).²⁰³ Fontosabb különbség: Cabet sehol sem beszélt világorradalomról, Petőfi mégis mindig a népek *közös* felkeléséről, a világszabadság végső, nagy csatájáról álmodozott. E várakozásában alighanem az idegen elnyomás alá vetett

¹⁹⁹ Cabet ezt épp ott írja, ahol a párbajügyekről van szó, olyan helyen tehát, amely különösen fölkelte a költő figyelmét. — Az idézett szövegrész egyébként nem Cabet leleménye, hanem szó szerinti kölcsönzés az 1795. évi prairiali plebejusfölkelés kiáltványából.

²⁰⁰ Gyakran idézik — egy helyt Turóczi-Trostler is (Magyar irodalom — világirodalom. II. k. 525.) — ezt a mondatát: „. . . si je tenais une révolution dans ma main, je la tiendrais fermée. . .” (Voyage en Icarie. p. 565.)

²⁰¹ Voyage en Icarie, p. 254—266.

²⁰² Persze arra is lehet gondolni, hogy az *Histoire populaire* olvasásával nagyjából egy időben Petőfinek más, forradalmibb szellemű olvasmánya is volt. Főként Lamennais jöhet számításba; másutt bizonyítani fogom, hogy — ekkor vagy máskor — valóban olvasta is. Szokták emlegetni még Béranger hatását; de ő aztán csakugyan nem volt forradalmár költő, s versei Petőfihez csak a szabadságrajongást közvetíthették, politikai ideológiát, forradalmi tant nem.

²⁰³ Ez magyarázatot kíván: Petőfi nem a mérsékelt forradalmárt tisztelte Desmoulin-sban, hanem a forradalom kezdeményezőjét, akinek merész fellépéséről kronológiai jegyzeteiben szokatlan részletességgel írt. (Camille Desmoulin legendássá vált július 12-i szereplését valószínűsítő színében mutatja be RENÉ FARGE: Un épisode de la journée du 12 juillet 1789. Camille Desmoulin au jardin du Palais-Royal. In: Annales révolutionnaires, 1914, pp. 646—674.) Desmoulin ifjú varázsa, elragadó tehetsége egyébként is különleges helyet vívott ki neki a történetírásban: még akik hibáztatják is egyik vagy másik politikai tettét, általában elnéző jóindulattal szólnak róla, Cabet is. Desmoulin alakja nemcsak Petőfi képzeletét foglalkoztatta. Erdélyi János, aki a francia forradalomban nagyszerű költői tárgyat látott, „a drámák drámájá”-t, éppen Desmoulin-ra hivatkozik, „ki első illeszté fejére a háromszínű cocarde-ot, mert rezgésbe jöttek idegei, s látnoki énekben hangzának át lelkén az emberiség jobb érzeményci.” (Kézirat az 1830-as évek végéről; idézi T. ERDÉLYI ILONA: Az Ifjú Magyarország és Kazinczy Gábor. Bp. 1965. 105.) Eötvös A karthausiban, melyet Petőfi már 1842-ben olvasott (Szuper Károly emlékezése szerint, I. HATVANY: i. m. II. köt. 136.), kétszer is említi Desmoulin-t és a Palais-Royal kertjében lezajlott jelenetet. (BÁRÓ EÖTVÖS JÓZSEF Összes Munkái. Bp. 1901. I. köt. 72—73, 192.) Abban, hogy a forradalom szereplői közül éppen Desmoulin került be Petőfi versébe, lehetséges, hogy A karthausi olvasásának is része van, de a legfőbb ok nyilván az, hogy a költő az övéhez hasonló *kezdeményező* szerepet szánt magának.

kis nép fiának megfontolása érvényesül, aki hazája fölszabadulását csak mint a népek és minden elnyomottak közös erőfeszítésének eredményét remélhette. Ez a gondolat a francia politikai íróktól idegen: az ő nagy népük egyszer már megmutatta, hogy győzhet magában is. Ellenben egy másik elnyomott nép, egy széttagozott ország forradalmára, Andrea Luigi Mazzini,²⁰⁴ Petőfivel egy időben egész filozófiát épített arra a véleményére, hogy az olasz szabadság csak egy általános világkatakliзма véres ágyából kelhet ki győzedelmesen.²⁰⁵ Nemcsak írásának tartalma, gyakran kifejezésmódja is feltűnően rokon Petőfiével, mégsem gondolnék kölcsönzésre,²⁰⁶ a hasonló társadalmi és politikai helyzet adott mindkettejük ajkára hasonló szavakat, s az ilyen nem véletlen, hanem nagyon is szükségszerű szövegrokonságok szélesebb távlatot nyitnak egy ideológiai jelenség megértése számára, mint a tulajdonképpeni kölcsönhatás.

Az a tény, hogy Petőfi és Cabet ideológiája különbözik, hogy Petőfi forradalmibb következtetést vont le olvasmányából, mint maga az író, csak szellemi függetlenségének bizonyítéka, s érvelésemet, mellyel kimutattam, hogy a költő pályafordulatának legfőbb oka az *Histoire populaire* olvasása volt, nem cáfolja meg. Nem is úgy képzelem el Cabet hatását, hogy könyvének betűje — inkább tárgya hatott: maga a forradalom! s a nagy világdráma szereplőinek szava, Robespierre, Marat, Saint-Just beszédei és cikkei, melyekből Cabet bőséges antológiára valót idéz. Ezeknek köszönhetette Petőfi az újjászületését, ezek vezették be a forradalom-várók rajongó felekezetének nagy és szent európai közösségébe,²⁰⁷ ezek repítették fel költészetét új magaslataira, hova szédelegve tekintett a kortárs.²⁰⁸

²⁰⁴ Nem tévesztendő össze nagy névrokonával, Giuseppe Mazzinival!

²⁰⁵ „Une révolution générale, un remaniement total de l'équilibre politique du monde, aura lieu inévitablement tôt ou tard.” „Ce serait un duel à mort entre l'Occident libéral et constitutionnel, et le Nord absolutiste. . . Ce serait . . . une lutte extrême entre le principe d'autorité et le principe de liberté, entre l'ancien et le nouveau droit, entre la civilisation et la barbarie, entre le passé et l'avenir.” (ANDRÉ-LOUIS MAZZINI: De l'Italie dans ses rapports avec la liberté et la civilisation moderne. Leipzig, 1847, t. II. pp. 321—322.) Mazzini szerint e végső harc jellegéje az egyenlőség lesz (t. II. p. 391), s a franciákra, a forradalom és a szabadság választott népére, a kezdeményezés szerepe hárul (t. II. p. 311). Az általános megrázkódtatás után új társadalom fog kibontakozni: „. . . si un jour cette grande lutte entre le nord et l'occident de l'Europe, entre la liberté et l'absolutisme, entre les peuples et les rois pouvait avoir lieu; si, par une grande explosion démocratique, tous les peuples européens pouvaient s'entendre et s'unir dans un but de liberté, d'égalité et de fraternité sociale, ce ne serait pas seulement une nouvelle combinaison politique de l'Europe qui sortirait du chaos de cette guerre terrible; ce serait une nouvelle réorganisation intellectuelle et sociale du monde: une nouvelle ère commencerait alors pour la civilisation générale de l'humanité; une nouvelle société serait fondée sur la ruine totale de la base historique de la société passée. . .” (t. II. p. 516.) Könyve végén Mazzini ismételtlen leszögezi: „. . . la régénération de l'Italie ne peut avoir lieu que le jour où une grande force européenne viendra briser violemment la pierre angulaire de l'ancien monde. . .” (t. II. 576.)

²⁰⁶ Petőfi forradalmi proféciainak jó része Mazzini könyvének megjelenése előtt keletkezett, s ez — mint a mű kiváló ismertetője megjegyzi (DELIO CANTIMORI: Utopisti e riformatori italiani. 1794—1847. Firenze, 1943. pp. 177—202.) — különben is hatástalan maradt. Elgondolkoztató azonban, hogy Mazzini munkájának mind a francia, mind a német kiadása eljutott Magyarországra, s ma is megvan a budapesti Egyetemi Könyvtárban. (Olasz kiadás nem jelent meg.)

²⁰⁷ „. . . vártam a jövődöt. . . — így szól Petőfi a márciusi Naplóban. — Tanubizonyosságaim erre a költemények, mellyeket több mint egy év óta írtam. Nem okoskodás után, de azon profétai ihletből — vagy ha úgy tetszik, nevezük állati ösztönnök — mely a költőben van, világosan láttam, hogy Európa naponként közeledik egy nagyszerű, erőszakos megrázkódáshoz.” Vö Andrea Luigi Mazzini már idézett soraival vagy egy republikánus francia, Arthur Ranc emlékezésével: „. . . nous étions . . . ivres de liberté, d'égalité, de fraternité. Nous rêvions le bonheur pour tous et la justice pour tous. L'avenir était pour nous, . . . nous étions assurés qu'un jour, un jour très prochain, l'an d'après au plus tard, la France républicaine aurait établi dans l'Univers le règne du droit absolu, le droit partout, le droit pour toujours. . .” (RANC: Souvenirs — Correspondance. 1831—1908. Paris, 1913, pp. 22—23.)

²⁰⁸ „Hová jutott volna Petőfi ez ösvényen, be nem látható.” (Erdélyi János Petőfi-tanulmányából.)

Hol van hát nyoma Cabet hatásának Petőfinél? Mindenütt; egész forradalmi költészetben! E világméltóságú lírikus volt olyan dús tehetség, hogy olvasmányaitól nem költői képeket koldult, s ami megérintette elméjét, azt egyénisége bélyegével láttatta viszont; erre már Horváth János figyelmeztetett.²⁰⁹ Mi szüksége lehetett volna kölcsönzésre, imitációra annak, aki úgy eltelt — az *Histoire populaire*, majd más történetek olvasása közben — a forradalom szellemével és stílusával, hogy jellemző kifejezéseit megteremtette maga? „Egy vérözön kell!”

Íme a hasonmás Madame Roland egyik levelében: „Il faudra bien que nous arrivions à cette liberté, fût-ce à travers une mer de sang.”²¹⁰ E francia mondatot Petőfi nem ismerte: Cabet nem idézi, és nincs semmi jele, hogy Madame Roland levelezése a költő kezébe került volna. A megfelelés mégis csaknem szó szerinti; kell-e fényesebb bizonyíték arra, hogy Petőfi teljesen a forradalomhoz lényegült, s azt vérévé és költészetévé változtatta. És ehhez Cabet-tól kapta a nagy indítást, a legfőbb segítséget.

Legszívesebben nem is a művekben nyomoznám Cabet hatását, hanem Petőfi életében és cselekedeteiben, ha ugyan szabad ilyesmire filológiának vállalkoznia. Nyomozom a népmű gyermeki bizalmában, mellyel választói elé állt, mert úgy tanulta Cabet könyvében, hogy a nép tud jól választani.²¹¹ Nyomozom a bizalmatlanságban és a szörnyű erélyben, mely a forradalom tétovázó kormányát akasztófán akarta látni, mert azt tanulta Marat-tól, hogy vannak helyzetek, melyekben csak az akasztófák sora segít.²¹² Nyomozom s meg is találok a jakobinus forradalmár minden tettében, minden szívítésében, ott látom a fölhevült arcon, melyre esőt csordított a márciusi ég, a türelmetlen indulatban, mellyel a csaták áhitott terére sietett a hős, ott látom a vér áldozatában, melyet amaz utolsó napon béivott a föld.²¹³

Sándor Lukácsy

PETŐFI ET CABET

Jusqu'à nos jours, la philologie hongroise avait presque complètement négligé de faire des recherches pour retrouver les sources des pensées révolutionnaires de Petőfi. Quant au poète, il ne laissa que très peu de renseignements sur ce sujet: il signala que, pour la formation de son idéologie, il devait beaucoup à l'étude approfondie de l'histoire des révolutions françaises; mais il n'a jamais nommé les livres dans lesquels il avait puisé ses connaissances. Heureusement, on avait gardé dans ses papiers un manuscrit contenant des notes chronologiques et des aperçus sur les principaux événements de la révolution française. Le texte, bien que très rudimentaire, de ces notes, s'échelonnant du 5 mai 1789 jusqu'au 26 octobre 1795, permet de découvrir l'ouvrage historique dont le poète avait extrait les dates et les événements qui avaient retenu son attention. Cet ouvrage, c'est l'Histoire populaire de la Révolution française écrite par Etienne Cabet (1839—40).

Auteur d'un livre plus connu, le Voyage en Icarie, Cabet mérite une place remarquable dans l'historiographie de la révolution française. Poursuivant les tentatives d'autres historiens d'esprit révolutionnaire (R. Levasseur, A. Laponneray, L. Gallois, Buchez et Roux, etc.), il était l'un des premiers qui avaient rédigé une histoire jacobine de la révolution. Ce qui distingue Cabet même de ses prédécesseurs, c'est qu'il relie la réhabilitation de la politique de Robespierre et de la Convention avec l'élaboration d'un nouveau programme social, celui d'un communisme pacifique. Son Histoire populaire était donc un livre dans lequel Petőfi pouvait se renseigner non seulement sur l'histoire de la révolution française, mais aussi sur l'une des doctrines sociales les plus avancées de son époque.

²⁰⁹ „Petőfi . . . az erős gondolat olvasztó tűzével olvasott.” HORVÁTH JÁNOS: i. m. 6.

²¹⁰ „El kell érünk a szabadságot, vérözönön keresztül is!” Idézi PIERRE TRAHARD: La sensibilité révolutionnaire (1789—1794). Paris, 1936, pp. 217—218.

²¹¹ „. . . le Peuple a suffisamment de probité et d'indépendance pour ne pas se vendre. . .” (I. 342—343.)

²¹² „. . . élevez huit cents potences! Pendez-y tous ces traitres et à leur tête l'infâme Riquetti (Mirabeau)!. . .” (II. 14. — Ugyanez a Marat-idézet: I. 517.)

²¹³ Hatott-e Petőfire az egyenlőség ikáriai tana, Cabet kommunizmusa, külön vizsgálátt igényel, s ezt következő tanulmányomban fogom elvégezni.

Les notes chronologiques extraites par Petöfi de l'Histoire populaire de la révolution française de Cabet nous fournissent de très précieux renseignements sur la formation intellectuelle du jeune poète hongrois. Selon toute vraisemblance, il les a faites pendant son séjour à Dömsöd, petit village situé au bord du Danube, où il s'était retiré pour le mois de mai de 1846, avec son ami Albert Pálffy, amateur de la littérature française et enthousiaste de la grande révolution. Ce temps marque un tournant très net et décisif dans l'évolution de la pensée politique de Petöfi, tout aussi bien que dans sa carrière poétique. Avant cette date, il s'était adonné à chanter les sujets de la poésie patriotique, sous l'influence de l'esprit oppositionnel de l'époque. Vers la fin de l'année 1845, un changement s'est opéré dans sa pensée: les vicissitudes de sa vie personnelle et les vices de l'organisation sociale de son pays, reclus dans les entraves de la féodalité, aigrissent son humeur et lui inspirèrent des poésies sombres et désespérées qu'il réunit dans son recueil intitulé Nuages (Felhök). Dans ce recueil, les thèmes patriotiques cèdent la place à une nouvelle préoccupation, aux méditations amères concernant le sort de l'humanité. Ces méditations servent de transition naturelle à ses poésies révolutionnaires dans lesquelles il se montrera le fervent instigateur d'un changement radical de la situation de sa patrie, d'une guerre révolutionnaire qu'il ne peut imaginer que dans le cadre de la lutte d'affranchissement de tous les opprimés du monde. Mais l'avènement de l'optimisme révolutionnaire qui succède à l'époque de sa poésie pessimiste est si brusque que l'on ne peut l'imputer qu'à une inspiration venue de dehors, qu'à l'influence d'une idéologie révolutionnaire toute faite, puisée dans ses lectures, et ce fut justement l'Histoire populaire de la révolution française de Cabet qui détermina Petöfi à embrasser les pensées révolutionnaires. Tout en étant le lecteur attentif de l'auteur français, Petöfi n'était pas son disciple servile, et il l'a même dépassé sur certains points, notamment en ce qui concerne les conséquences qu'on pouvait tirer de l'étude de la révolution française; tandis que Cabet était contre toute tentative révolutionnaire, l'imagination de Petöfi s'attachait avec véhémence à l'attente d'une révolution à la fois politique et sociale.